CONTRIBUȚII LA CUNOAȘTEREA EPOCII ROMANE PE VALEA MUREȘULUI MIJLOCIU.
CERCETĂRI ARHEOLOGICE PREVENTIVE ÎN SITUL TĂRTĂRIA II,
COM. SĂLIȘTE, JUD. ALBA¹

MIHAELA SIMION, DECEBAL VLEJA, RADU PETCU, ANDREI HEROIU,
FLORELA VASILESCU, NICOLAE STOICA

CONTRIBUTION TO THE KNOWLEDGE OF THE ROMAN AGE ALONG THE MIDDLE MUREȘ VALLEY.
PREVENTIVE ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS AT TĂRTĂRIA II (SĂLIȘTE COMMUNE, ALBA COUNTY)

The article aims a synthetic presentation of the preliminary results of the preventive archaeological excavations made on Tărtăria II site, Alba county, by a team of the NHMR. A detailed analysis is focused on the discoveries dated to the Roman period, considered in the context of the research stage of a certain part of the middle Mureș valley. From an archaeological point of view, the most significant horizon is defined by the presence of a Roman period habitation, with two distinct phases. The first one (dated on the first half of 2nd century AD) was identified in connection with the use of an edifice (E4) and other structures in relation to it. During the second phase (the second half of the 2nd century AD – first half of the 3rd century AD) functioned four edifices (E1, E2, E3, E5), with different locations and orientations compared to the previous phase. On both phases, the edifices were situated inside of an area bordered by a ditch. The analysis of the archaeological situation corroborated with epigraphic and historic arguments entitle us to postulate the existence in here of a villa, in connection with the Roman road from Apulum to Ulpia Traiana Sarmizegetusa. Most probably this was a property of a member of the municipal elite of the province's capital.

KEYWORDS: *edificies, villa, Roman road, veterani*

CUVINTE CHEIE: *edificii, villa, drum roman, veterani*

Articolul își propune prezentarea sintetică a rezultatelor preliminare ale cercetării arheologice preventive efectuate în situl Tărtăria II de către un colectiv din cadrul Muzeului Național de Istorie a României (MNIR). Sunt analizate descoperirile datate în epoca romană, abordate în contextul stadiului cercetării pentru o porțiune din valea Mureșului mijlociu.

În urma evaluării de teren (diagnosticului arheologic) efectuate de către un colectiv al MNIR, în perioada noiembrie – decembrie 2011, au fost identificate, pe traseul lotului 1 al Autostrăzii Orăștie – Sebeș, 11 situri arheologice. În perimetrul cuprins între km 15+100–15+350, lucrările de diagnostic atrăgeau atenția asupra unor structuri datate în epocă romană, fiind astfel delimitat situl de la Tărtăria II. În economia de gestionare a patrimoniului arheologic de pe viitorul traseu al căii de infrastructură rutieră, situl a primit sigla de cercetare Tărtăria II – Situl nr. 8 (PI. I–II). Potrivit legislației române în vigoare, în faza de cercetare arheologică preventivă, în baza contractului încheiat între MNIR și SC STRABAG SRL² s-a constituit un colectiv de cercetare, coordonat de Muzeul Național de Istorie a României. Colectivul a fost compus din: Mihaela Simion, Decebal Vleja, Nicolae Stoica (MNIR) și Radu Petcu, Andrei Heroiu, Florela Vasilescu.

¹ Prima parte a studiului de față reprezintă un raport preliminar asupra structurilor din epoca romană, rezultatele detaliate ale cercetării urmând a fi publicate monografic. Textul studiului a fost redactat de către Mihaela Simion, iar catalogul selectiv al materialului arheologic de către Decebal Vleja. Desenele materialului arheologic au fost realizate de Simona Movilă, Georgiana Ducman, Andra Samson și Decebal Vleja. La ilustrație, în afara autorilor, au avut contribuții Viorel Ștefan Georgescu, Florentin Munteanu și Vlad Rumega, cărora li se adresează caldele noastre mulțumiri. Aceleași mulțumiri se îndreaptă către colegii de la Secția Restaurare, Gabriela Dragomir, Alexandru Dozsa, Mihai Duca, Radu Bălănescu și Mădălina Voicu, care au contribuit la restaurarea cu celeritate a materialului arheologic

² În conformitate cu legislația în vigoare, respectiv Legea nr. 422/2001 privind protejarea monumentelor istorice, republicată [Legea nr. 259/2006, art. 19, paragraf (3), litera a)] și, respectiv, prevederile Ordonanței nr. 43/2000 cu modificările ulterioare (respectiv Legea nr. 258/2006, art. 7).

La cercetări au mai participat și Răzvan Petcu și Florentin Munteanu³. Cercetarea arheologică preventivă s-a desfășurat în perioada 9 iulie–18 august 2012.

Din punctul de vedere al formei de relief, zona în care s-a concentrat investigația face parte din Culoarul Orăștiei, situat între văile Sebeșului și Streiului. Acesta are lungimea de circa 48 km și este orientat ENE – VSV. Lățimea sa crește treptat spre est, oscilând între 13,50 km (la est de Pianu de Jos) și 16,50 km (la confluența Mureșului cu Streiul). Altitudinea sa este cuprinsă între 189 m (la confluența Mureșului cu Streiul) și 593 m (Dealul Măgura)⁴.

În ceea ce privește spațiul unde a fost identificat și cercetat situl, acesta este amplasat la circa 500 m spre est față de actuala localitate Tărtăria⁵, pe un platou ce domină valea Mureșului, asigurându-se o excelență vizibilitate. Este sesizabilă intervenția antropică asupra configurației inițiale a terenului, platoul fiind aplatizat ca urmare a nivelării continue a zonei. Nivelarea platoului s-a realizat inițial pentru amplasarea structurilor de locuire cercetate, iar ulterior prin lucrări agricole succesive. Se păstrează, însă pe direcția N–S, o ușoară pantă ce sugerează configurația inițială a terenului, fapt demonstrat de analiza stratigrafiei generale a perimetrului cercetat. Astfel, în partea de nord a sitului, nivelul vegetal este mult mai subțire, complexe arheologice fiind identificate la o adâncime de 0,10–0,20 m, față de actualul nivel de călcare (Pl. I/2–3).

De-a lungul vremii zona a fost identificată prin diverse toponime, dintre care amintim „Podul Tărtăriei”. Pe ridicarea topografică cunoscută sub denumirea de Harta Iosefină a Transilvaniei (1769–1773), se observă existența platoului, care domina valea Mureșului, dar și drumul către Sebeș.

Situl Tărtăria II nu era cunoscut în literatura istorico-arheologică înainte de evaluarea de teren prilejuită de realizarea actualului proiect de infrastructură rutieră⁶. Există însă, o serie de cercetări și semnalări în bibliografia istorico-arheologică, datorate mai ales vecinătății cu bine-cunoscutul sit neolitic de la Tărtăria. Astfel, sunt localizate și introduse în RAN siturile de la Tărtăria „Gura Luncii” (cod RAN 7080.01 – la 0,20 km NE de halta CFR, cu structuri datate în perioada neolitică, eneolitică și epoca bronzului) și de la Tărtăria „Halta CFR” (cod RAN 7080.02, cu structuri datate în perioada neolitică și eneolitică). Surprinzător, nu există nici o mențiune clară despre prezența unor descoperiri certe din epoca romană sau medieval timpurie, ci doar semnalări a unor asemenea descoperiri în teritoriul comunei Săliște. În repertoriul dedicat așezărilor rurale din Dacia Romană, cercetătorul sibian Dumitu Popa, la vocea Săliștei (jud. Alba), plasează „din aria satului, fără precizări topografice”, descoperirea unor „obiecte mărunte de bronz și o monedă cu legenda PROVINCIA DACIA”⁷. Potrivit literaturii de specialitate, în 1865, cu prilejul construirii căii ferate a fost descoperită o lespede funerară a unui veteran din Legiunea a V-a Macedonica⁸, decurion al Coloniei Dacica. Monumentul, era pus în legătură cu „resturile unor construcții romane”, aflate la limita dintre hotarele satelor Pianul de Sus și Săliște.

Aproximativ aceleași informații sunt cuprinse și în Arhiva – Repertoriul Arheologic al României, a Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan”, cu specificația că sunt legate de satul Cioara (vechiul nume al localității). Fișa de repertoriu conține și alte semnalări ale unor descoperiri în zonă, fără a face precizări topografice. Astfel, la confluența pâraielor Archiș și Pietroasa, în punctul „Săliște”, în 1944, săpăturile coordonate de Dumitru Berciu și Ioan Berciu au pus în evidență o așezare datată în epoca bronzului, cu câte un nivel aparținând culturilor Coțofeni și Wietenberg. Situl a fost, se pare, distrus de apele Archișului⁹. Din zonă, dar fără precizări topografice, provin o serie de artefacte datate în diferite epoci istorice, dintre care amintim: un topor de granit (cultura Coțofeni), o secure și un vas de bronz (epoca bronzului), mai multe brățări

³ Conform autorizației de cercetare arheologică preventivă nr. 182/17.07.2012, eliberată de Ministerul Culturii.

⁴ Mărculeț, Mărculeț 2011, 27

⁵ Satul Tărtăria aparține comunei Săliște (jud. Alba) fiind situat de-a lungul DJ 705 E și a drumului comunal care coboară înspre sat, în partea de nord a comunei, la o distanță de 3,50 km de satul Săliște.

⁶ Un istoric al cercetărilor din zonă este disponibil și la Borș *et alii* 2013, 15–16, în articolul dedicat cercetărilor preventive din situl de la Tărtăria I, realizate cu ocazia aceluiași proiect investițional.

⁷ Popa 2002, nr. 551

⁸ Potrivit lecturii propuse în IDR III/3, 278.

⁹ Berciu, Berciu 1946–1948, 33–35

de bronz (epoca bronzului), o monedă dacică de tip Filip al II-lea, un denar roman republican, un denar imperial emis în timpul domniei lui Vespasian¹⁰. Tot din zonă, cu precizarea că se referă la perimetrul dinspre Pianu de Sus (destul de departe de zona investigată de noi), provine un celebru tezaur (tezaurul de la Cioara), din epoca Latène, alcătuit din 64 de obiecte din argint, descoperit în 1821, astăzi păstrat la *Kunsthistorisches Museum* din Viena¹¹. În 1988, cu prilejul unei periegeze în zona așezării neolitice a fost identificat un mormânt de incinerare pe care autorii cercetării îl atribuie, pe baza inventarului, unui „războinic geto-dac”¹².

Privitor la inscripția provenită din această zonă (CIL III, 6264 = IDR III/3, 278) aceasta are textul:

*D(is)[M(anibus)]
Q(uintus) Val(erius) Mac[rinus(?)]
vet(eranus) leg(ionis) V [Maced(onicae)]
miss(icius) pr(aef—?) [dec(urio)(?)
col(oniae)]
[D]ac(icae) Sar[miz(egetusae) vix(it)
ann(is)]
[—————]*

Informațiile cu privire la locul exact al descoperirii plasează zona de proveniență a monumentului (cu ocazia construcției căii ferate) lângă „Hanul numit Valea Rea”¹³. Pe una dintre hărțile iosefine, în valea pe care se va construi, la 1865, calea ferată, este figurată, în vecinătatea satului Tărtăria, o astfel de Taverna (*Wirthaus*), iar zona de localizare a sitului Tărtăria II este identificată prin toponimul „Valea Rea”¹⁴.

METODOLOGIA DE CERCETARE

Au fost trasate inițial 17 secțiuni, din care ulterior s-au dezvoltat, opt suprafețe de cercetare (Pl. III/1). Pentru perimetrele în care au fost identificate complexe arheologice s-a optat pentru decopertarea în suprafață și abordarea tuturor complexelor arheologice potrivit modelelor de bună practică uzuale în arheologia preventivă. Astfel, a fost delimitat un perimetru de aprox. 7780 m² unde se concentrau complexele arheologice. Au fost utilizate următoarele proceduri arheologice: investigarea exhaustivă a complexelor identificate, realizarea de fișe de secțiune și fișe de complex, înregistrarea situațiilor arheologice prin desene (planuri și profile la scara 1/20 și 1/50), fotografierea secțiunilor și a complexelor identificate, prelucrarea primară a materialului arheologic

¹⁰ Cf. A–RAR, sv. Cioara

¹¹ Cf. A–RAR, sv. Cioara

¹² Ciugudean, Ciugudean 1993, 77–79

¹³ IDR III/3, 278

¹⁴ Vezi, de asemenea, analiza izvoarelor topografice și observațiile asupra toponimiei locului la Borș *et alii* 2013, 12–14.

recoltat, realizarea de fișe de material arheologic special, procesarea digitală a fișelor și desenelor arheologice.

Au fost identificate și cercetate 36 de complexe arheologice (denumite convențional cu sigla Cpl.) și cinci edificii (denumite convențional cu siglele E1–E5), datate în patru perioade istorice distincte. Atribuirea siglelor complexelor s-a realizat în ordinea conturării acestora.

Pentru stabilirea stratigrafiei generale a perimetrului investigat, pe toată durata cercetării s-au păstrat două profile magistrale, unul orientat N–S și celălalt E–V. Profilele au fost alese în așa fel încât să surprindă cât mai mult din relația existentă între fazele de construcție ale edificiilor din epoca romană și restul structurilor identificate în cercetare (**Pl. III/2**).

Pentru axa N–S, situația stratigrafică înregistrată este următoarea:

1. strat organic (solul actual), constituit din silt argilos, de culoare brun cenușie, omogen, cu caracter organic, cu structură agregată și fisurație prismatică, compact, cu o grosime de 0,25–0,30 m;

2. strat organo-mineral al solului actual, constituit din silt argilos, de culoare brun gălbuie; are în compunere fragmente ceramice, oase de animale; din punct de vedere al interpretării nivelul poate constitui secvența de abandon, ulterioară funcționării edificiilor din epoca romană, în care se amenajează complexele medieval timpurii; partea superioară a acestui nivel a fost afectată de lucrările agricole efectuate în perimetru, în decursul epocilor modernă și contemporană; nu a fost observat continuu pe întreaga suprafață investigată; grosime 0,10–0,15 m;

3. strat organo-mineral al solului antic, constituit din silt argilos, de culoare brun negricioasă; din punct de vedere stratigrafic, nivelul corespunde perioadei de funcționare și eventual, demontare a E4 și perioadei de construcție a E1–E3; în componența sa sunt vizibile resturile zidurilor E4, reduse la un pat de nisip cu pietriș; în acest nivel se observă cum amenajarea complexului 22 intersectează resturile din zidăria E4, oferindu-ne un raport clar de anterioritate-posterioritate; grosime 0,10–0,15 m;

4. strat mineral ce reprezintă materialul parental al solului actual (loess); constituit din silt argilos de culoare gălbuie, omogen, compact, fără urme arheologice.

Pentru axa E–V, situația stratigrafică înregistrată este următoarea:

1. strat organic al solului actual; constituit din silt argilos, de culoare brun cenușie închisă, omogen, cu caracter organic, cu structură agregată și fisurație prismatică, afânat; are în compunere material arheologic divers, de la fragmente ceramice preistorice până la monedă din 1952; grosime 0,07–0,10 m;

2. strat organo-mineral al solului actual; constituit din silt argilos, de culoare brun gălbuie; din acest nivel a fost observată o groapă (complexul 30), cu material datat în secolele XI–XII; este nivelul corespunzător tuturor complexelor post-romane; grosime 0,06–0,12 m;

3. strat organo-mineral al solului antic constituit din silt argilos, de culoare brun negricioasă; are în compunere un strat consistent de țigle și olane, datate în epocă romană, pe toată suprafața corespunzătoare E1; din acest nivel provine un bogat material arheologic, ce aparține celei de-a doua faze de locuire, datată în epocă romană; partea sa superioară surprinde nivelul de amenajare a complexului 30A, ceea ce ne sugerează că este vorba despre o fază timpurie, a ocupării spațiului în perioada medievală (secolele IX–XI ?); grosime 0,10–0,15 m;

4. strat constituit din silt argilos, de culoare brun cenușie cu pete de culoare gălbuie; partea sa superioară este suprapusă de amenajarea fundațiilor E1, fiind probabil un nivel de exterior din prima fază a locuirii romane (E4 și complexul 7); grosime 0,06–0,12 m;

5. strat constituit dintr-un silt argilos, de culoare brun roșcată, cu pete cenușii, din care a fost recoltat material ceramic fragmentar de factură preistorică (cultura Coțofeni); nivelul este perturbat semnificativ de cel ulterior, nefiind observat continuu; grosime 0,07–0,10 m;

6. strat mineral ce reprezintă materialul parental al solului actual (loess), constituit din silt argilos de culoare gălbuie, omogen, compact, fără urme arheologice.

Datele obținute în urma cercetării arheologice ne îndreptățesc să afirmăm că perimetrul investigat a fost ocupat de comunități umane în patru perioade istorice distincte.

Orizontul nr. 1 – locuire dispersată corespunzătoare culturii Coțofeni, mai precis perioadei de tranziție la epoca bronzului (**Pl. IV/1**).

Pentru această epocă au fost identificate și cercetate trei complexe arheologice – complexe 2, 25, 28. Este vorba de resturi de locuințe de suprafață, păstrate parțial, grav afectate de amenajările corespunzătoare Orizontului nr. 2. Nivelul corespunzător acestei perioade este discontinuu, fiind vizibile porțiuni pe care este evidențiat nivelul ocupațional Coțofeni sau zone cu fragmente ceramice Coțofeni sparte pe loc, posibile resturi de structuri de locuire de suprafață, caracteristice sistemului de habitat din zonă ale acestor comunități¹⁵.

Cel de-al doilea orizont (nr. 2), cel mai consistent, din punct de vedere arheologic, este definit de prezența unei locuiri romane, cu două faze distincte de ocupare a spațiului (Pl. IV/1–2).

Faza întâi – un nivel corespunzător epocii romane, legat de funcționarea unui edificiu (denumit convențional E4). În conexiune stratigrafică cu acest edificiu au mai fost identificate patru alte complexe – complexul 1 (amenajare interioară), 7 (șanț de delimitare/apărare), 6 (șanț de drenaj) și complexul 14 (Pl. IV/2, Pl. V/1).

Fazei a doua îi corespund patru edificii (E1, E2, E3, E5) cu o orientare diferită față de faza anterioară. Tot acestui nivel îi corespund și complexe arheologice 3–5, 12–13, 17–18, 22, 24, 29 și 35 (Pl. IV/2; V/2).

Perioada post-romană și medieval timpurie corespunde, din punct de vedere al stratigrafiei verticale și orizontale, Orizontului nr. 3. Se constată și o ocupare parțială a spațiului într-o perioadă nu foarte îndepărtată de momentul abandonării edificiilor romane, în condițiile în care resturile E1 și E3 sunt încă vizibile. Este vorba de amenajarea, pe nivelul de țiglă prăbușită din E1 și în interiorul E3, pe pavaj, a unor vetre sezoniere (cenușă, cărbune, urme de foc).

Orizontul nr. 4 este definit de prezența a zece locuințe rectangulare, de obicei adâncite, cu cuptor tip pietrar, specific perioadei secolelor IX–XII pe valea Mureșului mijlociu (complexele 8, 9, 15, 20, 21, 23, 30, 30A, 31, 32). De remarcat faptul că în amenajarea pietrelor sunt reutilizate materiale de construcție din nivelul roman. Cu prudență, opinăm că și aici par a se contura două faze diferite, una mai timpurie, legată de reutilizarea materialului de construcție roman și de așezarea, în imediata vecinătate, a edificiilor, pentru ca, ulterior, locuirea să se extindă pe întreg platoul (Pl. IV/1).

Vom stăru, în rândurile care urmează, asupra *structurilor arheologice datate în epoca romană*.

Pentru prima fază a ocupării spațiului în epocă romană, principală structură cercetată este reprezentată de edificiul E4. Localizat în Sp. 5 – Sp. 3, edificiul are o formă rectangulară, cu dimensiunile de 18,00 × 17,00 m, cu latura lungă orientată pe axa V–E. Orientarea sa este total diferită față de edificiile E1, E2 și E3, fiind de altfel și suprapus de colțul de sud-vest al edificiului E2, dar și de un complex ulterior (complexul 22). Edificiul are 4 compartimentări vizibile. Planul edificiului a fost reconstituit pe baza interpretării negativelor zidurilor dezafectate din antichitate și nivelate, pentru construirea fazei a II-a din epoca romană. În afara intervențiilor mai sus menționate, se cuvine amintit faptul că, în interiorul Camerei 1 a fost identificat complexul 1. Acesta este o groapă de formă rectangulară (2,55 × 1,45 m), orientată E–V cu adâncime maximă surprinsă de 1,10 m. La baza gropii se constată existența unei aglomerări de piatră de șist friabilă, urma unei amenajări. Pe latura scurtă, vestică și pe peretele corespunzător se constată prezența unui strat de mortar din var, care pare să delimiteze și să căptușească amenajarea. Umplutura gropii este formată dintr-un strat argilos în amestec cu nisip și var, distribuit în mici lentile și pete, cu pigmenți de cărbune și fragmente ceramice. Peste acest prim nivel se constată nivelul de colmatare, reprezentat de un sediment argilos, sfărâmiș, de culoare brun negricioasă. Din umplutură au provenit oase de animale (craniu de bovină mare), fragmente de țigle, cărămizi, olane. Modalitatea de amenajare, poziționarea și dimensiunile acestei structuri poate indica o funcționalitate legată de colectarea apei pluviale, iar spațiul în care este amplasată sugerează, în economia clădirii, funcționalitatea de *atrium* (Pl. V/1, Pl. VI/2, Pl. VII/1, V/2).

În această fază, clădirea funcționează într-un spațiu delimitat de un șanț de mari dimensiuni (denumit convențional complexul 7), care înconjoară toate complexe din epoca romană din faza 1. A fost surprins cel mai clar pe latura de est și pe cea de sud, traseul său fiind

¹⁵ Pentru întreaga problematică, vezi Popa 2012.

perturbat și uneori anulat, de amenajarea complexelor din nivelul medieval. Inițial, acesta delimita o suprafață cu dimensiunile $L = \text{aprox. } 35/36 \text{ m}$, $l = 18/20 \text{ m}$, în interiorul căreia se află amplasate edificiul E4 și complexele 6 și 15. Adâncimea sa este variabilă, în funcție de intervențiile ulterioare asupra configurației terenului, variind între $0,10 \text{ m}$ și $0,70 \text{ m}$. Pe latura de est, structura este întreruptă, probabil pentru amenajarea unei căi de acces în interiorul perimetrului protejat. De asemenea, pe latura de sud, complexul 7 a fost afectat semnificativ de un sondaj geologic efectuat anterior cercetării. Traseul laturii de vest este raportat la funcționarea Edificiului nr. 3, din faza a doua de ocupare a spațiului din epoca romană. Complexul 7 funcționează fără modificări semnificative și în această a doua fază (Pl. IV/1–2, Pl. V/1–2). Din umplutura sa a provenit o cantitate însemnată de material arheologic, foarte divers, constituit din fragmente ceramice, oase de animale, piese din bronz, piese din fier, fibule, fragmente de sticlă, apucătoare de opaiț cu reprezentarea unei acvile, monedă (Pl. XIV–XVI).

Un alt șanț, de dimensiuni mai mici [$L_{\text{obs.}} = 12,75 \text{ m}$; $l_{\text{max.}} = 1,00 \text{ m}$; $ad_{\text{max.}} = 0,45 \text{ m}$] a fost identificat în Sp. 1. Complexul a fost cercetat parțial, doar în zona afectată de proiectul autostrăzii. Acesta a primit sigla de Cpl. 6, fiind orientat pe direcția N–S. Limita sa de sud a fost deranjată de amenajarea Edificiului nr. 1 din faza a doua de ocupare a spațiului în epocă romană. Este interesant de remarcat faptul că cel de-al doilea șanț funcționează în același timp cu complexul 7, fiind amenajat probabil ulterior acestuia, având în vedere faptul că cele două structuri sunt paralele, urmând panta naturală a terasei (complexul 6 este paralel cu latura estică a complexului 7). Din umplutură au provenit fragmente ceramice, oase de animale și un mâner de os. În ceea ce privește funcționalitatea complexului 6, este vorba, probabil de o amenajare cu rol temporar de colectare și dirijare către pantă a apei pluviale, în legătură cu structurile și edificiile din faza 1 romană (Pl. IV/1–2, Pl. V/1).

Ultimul complex arheologic pentru care, pe baza argumentelor stratigrafice, s-a putut atribui o datare în aceeași fază 1 romană este complexul 14. Este o groapă de formă neregulată cu latura lungă orientată N–S, cu dimensiunile de $3,95 \times 2,90 \text{ m}$, trapezoidală în secțiune, ce se adâncește în nivelul de loess cca $0,30 \text{ m}$. Pe fundul gropii s-a constatat prezența unui strat consistent de var amestecat cu nisip, peste care se găsesc pietre de dimensiuni medii, fragmente ceramice, fragmente de material tegular, oase de animale mari. Umplutura complexului este constituită dintr-un sediment compact de culoare brun cenușie – silt argilos – amestecat cu fragmente ceramice și fragmente de material tegular, fragmente mici de cărbune și pete de var nisipos. În partea sa de est, groapa este perturbată de amenajarea complexului 6, ceea ce ne oferă un important indiciu pentru datarea momentului amenajării complexului 14. În ceea ce privește funcționalitatea acestui complex, cu prudența de rigoare, putem avansa ipoteza potrivit căreia este o groapă de var sau de preparare a mortarului, corespunzătoare amenajării edificiului E4, neexcluzând nici ipoteza unei structuri de locuire ulterior transformate în groapă de var. Inventarul acestui complex constă în fragmente ceramice, material tegular fragmentar, oase de animale (Pl. V/1).

Cea de-a doua fază de ocupare a spațiului în perioada romană se caracterizează prin modificarea semnificativă a structurii spațiului delimitat de complexul 7 (șanțul de delimitare). Astfel, edificiul E4 este dezafectat, iar în interiorul perimetrului delimitat de complexul 7 sunt ridicate alte patru edificii distincte (edificiul E1, edificiul E2, edificiul E3 și edificiul E5).

Edificiul E1, localizat în Sp. 1 – Sp. 2, era o clădire de formă rectangulară, cu dimensiunile de $16,25 \times 12,25 \text{ m}$, orientată pe axa NE–SV. Au fost surprinse doar traseele fundației acestui edificiu, realizată din galeți, legați cu pământ. Zidurile sunt într-o stare relativ bună de conservare, permițând reconstituirea fidelă a planului edificiului. Lățimea zidurilor era de $0,70 \text{ m}$. Pe latura de est, în zona centrală, zidul este întrerupt pe o porțiune de $2,75 \text{ m}$, într-o zonă care corespunde cu întreruperea complexului 7, ceea ce sugerează existența unei intrări pe această latură. Pe latura de sud, în interior, sunt prezente trei structuri de piatră legate cu pământ, țesute cu paramentul interior, cu dimensiuni de cca $1,00 \times 0,70 \text{ m}$. Ele pot avea rol legat atât de compartimentare, cât și de întărire a structurii de rezistență a zidului. În zona de SE, s-a constatat o aglomerare de material tegular provenit din prăbușirea acoperișului (o mare cantitate de țigle și olane). La demontarea acestuia s-a observat că în acea zonă, în exteriorul zidului de sud, edificiul era bordat de o alee amenajată din piatră fasonată și semifasonată (complexul 35). De remarcat faptul că materialul

tegar este poziționat preponderent în apropierea zidurilor și foarte puțin în interior, mai ales către latura de sud.

În ceea ce privește modalitatea de realizare a elevației, nu avem alte indicii arheologice decât prezența unei mari cantități de cuie și scoabe din fier, utilizate, de obicei, pentru îmbinarea materialului lemnos.

Informațiile arheologice necesare pentru reconstituirea planului Edificiului nr. 1 sunt completate de analiza altor cinci complexe (12, 13, 17, 18 și 29) poziționate paralel cu latura de nord a acestuia. Astfel, complexe 12, 13, 18 și 29 sunt amenajări din piatră semifasonată așezată pe un singur rând, având formă rectangulară și dimensiunile de $0,40 \times 0,40$ m. S-au evidențiat la adâncimea de 0,50 m față de nivelul actual de călcare. Distanța dintre ele este de aprox. 3,50–4,00 m, urmând același aliniament paralel cu latura de nord a edificiului E1. În același context stratigrafic și cu aceeași poziționare, trebuie menționat complexul 17, respectiv o groapă de par cu diametrul de 0,25 cm, evident, făcând parte din aceeași amenajare funcțională.

Toate acestea sugerează faptul că poate fi vorba despre o clădire cu elevație din lemn și acoperiș de țiglă, care probabil descria o curte interioară, de-a lungul zidurilor fiind amenajate diverse încăperi de mici dimensiuni. Pe latura de nord a edificiului ar fi putut fi amenajat un cerdac deschis (portic)¹⁶. Acest tip de clădire își găsește analogii în edificiile considerate ca făcând parte din ansambluri de tip *villa* cercetate în Dacia intracarpatică¹⁷.

Materialul arheologic descoperit în relație cu acest edificiu constă în fragmente ceramice, două monede, o mărgică din sticlă, piese din bronz și fier (număr însemnat de cuie și piroane, dar și unelte și piese de uz comun). În afara materialului datat în epocă romană, din zona de amplasare a edificiului E1 provine un pinten cu spin medieval, precum și un fragment de pipă de la începutul secolului al XIX-lea (Pl. V/2, VI/1, VIII/1–2, IX/1–2).

Edificiul E2, localizat în suprafața Sp. 1 și secțiunea S. 7, este o clădire de formă dreptunghiulară, orientată pe axa NE–SV, cu dimensiunile de $16,70 \times 9,25$ m. Au fost surprinse doar traseele fundației acestui edificiu, realizată din galeți, legați cu pământ, pe un pat de nisip și pietriș. Zidurile sunt într-o stare precară de conservare, pe Alocuri, reconstituirea planului acestui edificiu fiind realizată doar pe baza interpretării amprentelor acestora. Lățimea zidurilor, în porțiunile prezervate, este de 0,65/0,70 m. Edificiul are o orientare similară cu edificiul E1 și edificiul E3, latura sa lungă fiind aliniată cu latura de vest a E1. Se remarcă lipsa materialului tegular în legătură cu această structură, ceea ce indică o soluție de realizare a acoperișului din materiale perisabile. În interiorul edificiului, la o distanță de cca 2,00 m față de latura de est, au fost identificate amprente (la nivel de pat de nisip cu pietriș) a patru structuri rectangulare, cu dimensiunile de $1,00 \times 1,00$ m, ce fac parte, probabil, din sistemul de compartimentare și susținere a acoperișului E2, definind mici spații interioare.

De remarcat faptul că amenajarea edificiului E2, suprapune parțial edificiul anterior, din prima fază de ocupare a spațiului, în epocă romană (edificiul E4), iar latura sa de vest este afectată de o intervenție ulterioară (complexul 19). În ceea ce privește modalitatea de realizare a elevației, nu avem alte indicii arheologice decât prezența unei mari cantități de cuie și scoabe din fier, utilizate de obicei, în această epocă, pentru îmbinarea materialului lemnos. Materialul arheologic descoperit aici constă în fragmente ceramice, o fibulă, piese din bronz și fier, cuie și piroane din fier, două monede (una antică, iar cealaltă din 1952), unelte din fier. Amenajarea Edificiului nr. 2 a fost realizată într-o manieră diferită față de celelalte două edificii contemporane, lipsind grija pentru detalii și elemente constructive elaborate. Toate acestea sugerează o funcționalitate de anexă și nu de spațiu de locuit, atrăgând însă atenția suprafața sa de 154,47 m², puțin plauzibilă în cazul unei anexe gospodărești individuale (Pl. V/2, X/1–2, XIII/1).

Edificiul E3, localizat în Sp. 5–Sp. 8, este o clădire de forma rectangulară, cu dimensiunile de $8,20 \times 5,40$ m, cu axa lungă orientată pe axa NV–SE. Precizăm faptul că latura scurtă a edificiului are o orientare paralelă cu cele ale edificiilor E1 și E2. Au fost surprinse doar traseele fundației acestui edificiu, realizată din galeți, legați cu pământ. Zidurile sunt într-o stare bună de

¹⁶ Avem în vedere o amenajare de tip *Laubengang* (*Veranda*), vezi Smith 2002, XXXi (Glossary).

¹⁷ Vezi mai jos discuția referitoare la interpretarea funcțională a ansamblului roman de la Tărtăria II.

conservare, permițând reconstituirea fidelă a planului edificiului. Lățimea zidurilor este de 0,70 m. Zidăria era foarte îngrijit lucrată. În interiorul edificiului a fost surprins restul unui pavaj, parțial păstrat, din faza de utilizare, din lespezi de piatră fasonată și cărămizi. După demontarea nivelului de interior, sub pavaj, s-a observat că acest edificiu fusese construit pe o nivelare, care suprapunea o suprafață cu nisip și var din faza anterioară. În această nivelare au fost antrenate și materiale din faza 1, printre care și o monedă de argint, dar și fragmente de vase preistorice.

În ceea ce privește modalitatea de realizare a acoperișului, cantitatea însemnată de țigle și olane care acoperea nivelul de pavaj indică o soluție constructivă bazată pe aceste materiale. Pereții clădirii au fost probabil din lemn, similar situației constatate pentru celelalte două edificii contemporane, anume E1 și E2. Materialul arheologic asociat acestei structuri este divers, amintind aici fragmente ceramice, un ac de bronz, piese din bronz și fier. Menționăm faptul că în nivelul anterior funcționării edificiului au fost descoperite câteva unelte, printre care și o seceră (Pl. V/2, XI/1–2, XIII/1).

În afara celor trei edificii din faza a doua descrise mai sus, la limita de nord a perimetrului afectat de viitorul proiect rutier, au apărut indicii despre prezența unui alt edificiu, denumit convențional Edificiul E5. Este vorba despre un nivel de material tegular prăbușit pe loc. S-a putut identifica pe o lungime de 8,50 m. Lățimea surprinsă este de 1,30 m. Au fost înregistrate toate detaliile, s-a curățat și demontat nivelul, recuperându-se materialul arheologic, restul clădirii urmând să constituie obiectul unor cercetări viitoare. Din datele colectate, considerăm că poate fi vorba despre o clădire cu un plan, dimensiuni și orientare similare probabil cu Edificiul E3, deci făcând parte din cea de-a doua fază romană de ocupare a terenului. Materialul arheologic provenit de pe nivelul pe care a căzut acoperișul este surprinzător de bogat constând în fragmente ceramice, piese din bronz (Pl. V/2, XII/5, XIII/2).

O atenție particulară trebuie oferită unui complex (nr 22), localizat în Sp. 2, Sp. 3, S. 6, a cărui analiză aduce informații importante relative la stratigrafia zonei în perioadă romană. Este vorba despre o groapă de formă rectangulară, cu dimensiunile de 4,10 × 3,90 m, cu latura lungă orientată aproximativ E–V. A fost observată la adâncimea de 0,22 m (față de nivelul actual de călcare) și se adâncește în nivelul ulterior, apoi în loess, până la cota de –0,40 m. Groapa este trapezoidală în secțiune, având două mici trepe pe laterală. Umplutura gropii este constituită dintr-un sediment argilos, de culoare intens negricioasă datorită cantității mare de cărbune cenușă din amestec. Din umplutură a provenit un bogat și variat inventar arheologic (fragmente ceramice, oase de animale, fragmente de țigle, olane, piese din bronz și din fier, o verigă din bronz, mărgica din sticlă, o cheie din fier, un vârf de săgeată, cuie, piroane, scoabe, fragmente de *terra sigillata*, un opaiț). Stratigrafic se impune precizarea că amenajarea sa a perforat nivelul de funcționare a edificiului E4, demontând o porțiune din zidul perimetral de est al acestuia, funcționalitatea sa fiind legată de faza a 2-a (Pl. XII/1).

Complexul 5, localizat în Sp. 1, este o groapă de formă circulară, cu diametrul maxim de 0,90 m, albiată în secțiune, ce se adâncește în nivelul de loess aproximativ 0,15 m. A fost identificată la cota de –0,11 m, față de actualul nivel de călcare. Umplutura complexului 5 este constituită dintr-un silt argilos, compactat, de culoare maroniu gălbuie, cu fragmente de material tegular, pigmentație de cărbune și lentile de argilă negricios-cenușie. Ca inventar se remarcă o plăcuță de bronz și fragmente ceramice datate în epoca romană.

Complexul 10, localizat în Sp. 4, reprezintă o structură formată dintr-o groapă de formă rectangulară, orientată V–E și o groapă de par. Dimensiunile sale sunt de 3,10 × 2,00 m; este albiată în secțiune și se adâncește în nivelul de loess aprox. 0,40 m. Umplutura este constituită dintr-un sediment de culoare brun maronie amestecat cu fragmente ceramice și fragmente de material tegular. În exteriorul complexului, pe latura de nord, la o distanță de circa 0,50 m față de aceasta, a fost evidențiată o groapă de par, cu diametrul 0,22 m. Materialul arheologic constă în fragmente ceramice, material tegular fragmentar, obiecte de bronz și fier, un topor de piatră (Pl. XII/3).

Complexul 24, localizat în Sp.1 este o groapă de formă relativ circulară, cu diametrul de 4,50 m. A fost identificată la cota de –0,25 m (față de nivelul actual de călcare) și se adâncește în loess, până la cota de –0,80 m. Groapa este trapezoidală în secțiune și pare a avea o treaptă pe jumătatea de est. Umplutura gropii s-a realizat în două faze. Prima, cea mai târzie, conține

fragmente ceramice, fragmente osteologice, material tegular fragmentar, pietre, pigmenți de chirpici ars etc. Cea de a doua conține lentile de lut galben (posibil lutuială de pereți) și o lentilă continuă de cenușă pe fundul gropii. Sedimentul de umplură este extrem de pigmentat cu cărbune și cenușă. Din umplură a provenit un bogat și variat inventar arheologic constând în fragmente ceramice, oase de animale, fragmente de țigle, olane și cărămizi, o monedă, ace din bronz, o fibulă din bronz, piese din bronz și fier, sticlă, lamă cuțit, cheie de fier, o fibulă din fier, o balama din fier, fragmente de unelte din fier, o fusaiolă, fragmente de *terra sigillata*, un mâner de os etc. (Pl. XII/2).

O situație similară a fost înregistrată și în cazul complexului 27, localizat în Sp. 2. Este o groapă de formă rectangulară, cu colțurile rotunjite și dimensiunile de 4,00 × 3,30 m. A fost identificată la cota de -0,70 m (față de nivelul actual de călcare) și se adâncește în loess, până la cota de -0,80 m. Baza gropii este dreaptă. A fost surprinsă doar partea inferioară a complexului. Umplutura gropii era constituită dintr-un sediment argilos, de culoare intens negricioasă datorită cantității mari de cărbune cenușă din amestec. Din umplură a provenit un inventar arheologic semnificativ, constând în fragmente ceramice, piese din bronz și fier, cataramă de bronz.

Complexul 3, localizat în SP 2, este o groapă, de formă relativ rectangulară (2,75 × 2,90 m), albiată în secțiune, ce se adâncește în nivelul de loess cca 0,15 m. A fost identificată la cota de -0,63 m față de actualul nivel de călcare. Umplutura gropii era constituită din sediment argilos, de culoare gri închisă, probabil în amestec cu cenușă. Este puternic pigmentată cu cărbune și are în compunere fragmente mărunte de ceramică, obiecte din fier, un fragment de teracotă și material tegular (Pl. X, XII, XVI, XXIII/2).

Complexul 4, localizat în Sp. 8, este o groapă, de formă rectangulară, orientată N-S, cu dimensiunile de 2,40 × 2,10 m, albiată în secțiune, ce se adâncește în nivelul de loess circa 0,20 m. În profil, dar și în grund, pe latura de sud, este vizibilă o perturbare stratigrafică (groapă cu diametrul de 0,25 m), posibil urma unui par. Pe marginea acestei perturbări se constă prezența unor lentile de var în amestec cu nisip. Umplutura complexului este constituită dintr-un sediment de culoare brun maronie – silt argilos – amestecat cu fragmente ceramice mărunte și fragmente de material tegular. Materialul arheologic constă în fragmente ceramice romane, precum și material tegular fragmentar. Umplutura perturbării stratigrafice este ușor diferită ca pigmentație față de cea a complexului propriu-zis, fiind constituită din argilă negricioasă, ușor mai afânată, cu lentile de var nisipos și fragmente de material tegular.

SCURTE CONSIDERAȚII ASUPRA MATERIALULUI ARHEOLOGIC

CERAMICA

Pentru epoca romană materialul ceramic se încadrează în mare parte, în categoria comună, de factură locală. Ceramica rezultată din interiorul edificiilor E1-E3 se caracterizează printr-o diversitate a formelor comune: farfurii, boluri, străchini, oale, capace, ulcioare, căni. Tot din interiorul edificiilor, dar și din complexe 1, 7, 22, 24 și 27 au fost recoltate fragmente de amfore sau recipiente apropiate ca aspect (amforete). Se remarcă o cană cu trei toarte (nr. cat. 12), descoperită în exteriorul zidului de est al E2. O categorie aparte o reprezintă ceramica de tip *terra sigillata*. Cea mai mare parte a ceramicii *terra sigillata* a fost descoperită în complexul 22 (bol cu ștampila *MARCIANUS* – nr. cat. 2) și în complexul 24 (castron cu ștampila *CELTANIMA* – nr. cat. 1), iar un fragment provine din șanțul de delimitare (complexul 7). Vasele au ca motive decorative reptile și păsări (Pl. XIV/1-2).

Spre deosebire de alte structuri din epoca romană cercetate în provincia Dacia, în cazul sitului de la Tărtăria 2, se remarcă ponderea redusă a obiectelor de iluminat. Astfel, au fost descoperite doar trei piese de acest fel, unul în complexul 22 (opaiț reîntregibil de tip Loesche X – nr. cat. 15), în complexul 24 fragmente de opaiț, iar din complexul 7 provine o apucătoare de opaiț

cu reprezentarea unei acvile (nr. cat. 16). O piesă deosebită a fost descoperită în complexul 3, respectiv un fragment de teracotă, reprezentând un cap de copil (nr. cat. 17).

OBIECTE DE METAL

Din complexele date în epocă romană au provenit și un număr relativ apreciabil de piese de metal. Dintre acestea se evidențiază, ca artefacte cu putere de datare, șapte monede (bronz și argint) și șapte fibule (bronz și fier, nr. cat. 21–27). Piese din fier prezentau o stare avansată de oxidare, ceea ce a făcut destul de dificilă identificarea funcționalității lor în stadiul preliminar de cercetare. Obiectele sunt destul de diverse, de la elemente de construcție (cuie, piroane, scoabe, elemente de îmbinare, balamale), până la obiectele de uz curent, piese de port și piese de armament (verigi, un lanț, chei, lame de cuțit – nr. cat. 40–42, o seceră – nr. cat. 45, un fier de plug – nr. cat. 44, două vârfuri de săgeată) cu analogii în provincia *Dacia*¹⁸.

Relativ numeroase sunt și obiectele din bronz, marea majoritatea fiind date în epoca romană. Ca și în cazul obiectelor din fier, se constată o diversitate a acestora (fibule, limbă de curea, cataramă cu carabinieră, trei ace, dintre care unul cu cap în formă de con de pin, verigi, buton de casetă, placă circulară perforată în mijloc etc. – nr. cat. 28–34).

Dintre cele șapte fibule, cinci provin dintr-un context arheologic bine definit, din complexe sau din interiorul structurilor de locuire, iar una a fost descoperită la decapare, fără a putea fi atribuită unui complex arheologic. Având în vedere că această categorie de artefacte arheologice poate oferi importante indicii cronologice vom insista, în cadrul lucrării de față, asupra analizei preliminare a acestora. Piese sunt într-o stare satisfăcătoare de conservare, având totuși un stadiu de corodare destul de avansat. Cea mai timpurie piesă provine din șanțul de delimitare al structurilor de locuire (complexul 7). Se încadrează în grupa fibulelor de tip Latène târziu, tip Cociș 3a¹⁹. Fibula este confecționată din bronz, resortul este bilateral, corpul este de formă circulară în secțiune, iar portagrafa este trapezoidală. Zona lor de maximă răspândire este *limes*-ul germano-raetic și provinciile vestice ale Imperiului. În *Dacia* se cunosc șase exemplare, toate descoperite la sud de Mureș, în castru sau niveluri de construcții civile la care au participat și militari, date cronologic în perioada împăratului Traian²⁰.

Din același context stratigrafic provine o altă fibulă din bronz, încadrată în grupa fibulelor cu piciorul întors pe dedesubt, tip Cociș 37a5a²¹. Sistemul de închidere este prin resort, iar corpul este arcuit, de formă dreptunghiulară. Aria de răspândire cuprinde în special *Dacia*, dar se întâlnesc destul de rar și în alte provincii sau în lumea barbară. În ceea ce privește datarea, Gheorghe Diaconu le încadrează în perioada 160–250 p. Chr.²², iar Kurt Horedt în secolul al III-lea p. Chr.²³

Așadar, descoperirea celor două fibule, situate pe un palier cronologic destul de amplu, ar putea confirma folosirea șanțului pentru structurile de locuire din ambele faze, lucru sugerat și de analiza situației arheologice din interiorul perimetrului delimitat complexul 7.

Tot în categoria fibulelor cu piciorul întors pe dedesubt se încadrează și cea descoperită în edificiul E3 (Sp. 3, adâncime 0,30 m), confecționată din fier, de această dată.

În complexul 24 au fost descoperite două fibule din fier și una din bronz. Fibula din fier se încadrează în grupa fibulelor „Alesia târzie”, tipul Cociș 13b²⁴. Fibula are corpul de formă triunghiulară, sistemul de închidere este cu balama, iar portagrafa este de formă trapezoidală. Aria de răspândire cuprinde nordul Italiei, *Pannonia Inferior*, *Moesia Superior* și *Dacia*, unde sunt

¹⁸ Alicu *et alii* 1994; Gudea 2009, 256–263

¹⁹ Cociș 2004, 39; 255, pl. I/4

²⁰ Cociș 2004, 40

²¹ Cociș 2004, 144; 390, pl. CXXXVI/1889

²² Diaconu 1971, 248

²³ Horedt 1978, 222

²⁴ Cociș 2004, 76; 298, pl. XLIV/653–656

răspândite mai ales în partea sudică. După contextele în care au fost descoperite, piesele pot fi încadrate în secolul al II-lea p. Chr.

Fibula din bronz este prevăzută cu balama, are corpul semicircular, iar piciorul, scurt, se termină într-un buton. Se încadrează în tipul Aucissa, tip Cociș 14d4a²⁵. Tipul 14d este răspândit în *Dacia*, *Moesia Inferior* și *Moesia Superior*. Acest tip apare în a doua jumătate a secolului al II-lea și continuă în primele decenii ale secolului al III-lea p. Chr.

Din interiorul edificiului E2, dar dintr-un context stratigrafic anterior funcționării acestuia, provine o fibula din bronz încadrată în tipul fibulelor puternic profilate, tipul Cociș 8a8b2a²⁶. Piesa are resortul alcătuit din opt spire, pe corp este prevăzută o nodozitate aplatizată, piciorul (de formă triunghiulară în secțiune), se termină într-un buton, are o portagrafa, iar formă trapezoidală. Aria de răspândire cuprinde *Noricum*, *Pannonia*, *Moesia* și *Dacia*²⁷. Dacă inițial au fost încadrate în perioada Hadrian – Marcus Aurelius, datările mai noi propun o perioadă de început în epoca lui Traian²⁸.

În fine, din suprafața Sp. 3, provine ultima fibulă prezentată aici, încadrată în tipul fibulelor *Omega*, tipul Cociș 28a1²⁹. Corpul fibulei are forma literei omega, iar sistemul de închidere este prin balama. Este realizată din fier. Aria de răspândire cuprinde întreg Imperiul, iar datarea este foarte largă, secolele I–III p. Chr.³⁰ În *Dacia* nu există nici o piesă databilă mai devreme de mijlocul secolului al II-lea și sunt răspândite în special în *Dacia Superior*.

Au mai fost descoperite două fragmente provenind foarte probabil de la alte fibule: patru spire dintr-un resort și un fragment din corpul alteia, de formă circulară în secțiune.

Obiectele de plumb sunt mai puțin numeroase și este vorba despre fragmente de placă contorsionate și un fragment dintr-un obiect circular, cu decor sub forma unor raze, având pe verso o agățătoare, probabil un fragment dintr-o ramă de oglindă (nr. cat. 35).

MONEDELE (nr. cat. 46–52)

Au fost identificate³¹ emisiuni monetare din următoarele perioade: Traian (anul 100 p. Chr.)³², Iulia Domna (anii 196–211 p. Chr.)³³, Caracalla (anul 214 p. Chr.)³⁴, Gordian al III-lea (anii 241–243 p. Chr.)³⁵ și Filip Arabul (anii 244–249 p. Chr.). Din punct de vedere al nominalului, primele trei sunt denari, iar ultimele două, sesterți. Cu excepția exemplarului bătut pentru Filip Arabul, cu legenda *Provincia Dacia*, la *Viminacium*, toate celelalte sunt emise la Roma. Alte două monede urmează a fi curățate, însă, după aspectul general (bronzuri de modul mare), ele pot fi încadrate în secolele II–III p. Chr. În ceea ce privește locul descoperirii, șase piese provin dintr-un context stratigrafic clar. Astfel, cercetarea edificiului E1 a oferit două monede (Iulia Domna, Filip Arabul), a edificiului nr. 2 o monedă (Gordian al III-lea), iar în interiorul complexelor 7 și 24 au fost descoperite cele două exemplare ilizibile, dintre care cel ce provine din complexul 24 pare a fi Iulia Domna. Cea mai timpurie monedă (denar emis de Traian), provine dintr-un context stratigrafic anterior amenajării edificiului E3.

²⁵ Cociș 2004, 82, 304, pl. L/750

²⁶ Cociș 2004, 56; 269, pl. XV/208

²⁷ Cociș 2004, 56

²⁸ Gugl 1995, 16

²⁹ Cociș 2004, 130; 366, pl. CXII/1574

³⁰ Feugère 1985, 419–421

³¹ Identificarea monedelor a fost realizată de Dan Vasilescu.

³² RIC II, 247, nr. 33

³³ RIC IV (1), 170, nr. 577

³⁴ RIC IV (1), 246, nr. 240

³⁵ RIC IV (3), 48, nr. 304 (a)

STICLĂ ȘI OS

Reprezentative, pentru această categorie de material, sunt fragmente de recipiente din sticlă descoperite în complexul 24 și în șanțul de delimitare (complexul 7) și de mărgelile din sticlă din interiorul edificiilor E1 și E2, dar și în complexul 22. Tot din acest complex provine un fragment de mâner din os.

PROBLEME DE CRONOLOGIE ȘI DE FUNCȚIONALITATE ALE STRUCTURILOR DE EPOCĂ ROMANĂ

Analiza situației arheologice, coroborată cu datele oferite de cercetarea materialului arheologic, ne permite formularea unei ipoteze de lucru în care distingem două faze de utilizare a spațiului. Pentru faza 1 putem vorbi despre o clădire (edificiul E4) cu anexe și amenajări (complexele 6 și 14), delimitate de un șanț perimetral (complexul 7). Reconstituirea planului acestei faze de funcționare este incompletă, având în vedere faptul că limita de nord a platoului nu a fost investigată. De asemenea, primul nivel corespunzător epocii romane a fost semnificativ afectat de transformările și amenajările din cea de-a doua fază. Cu toate acestea, cu privire la funcționalitatea și cronologia acestora se pot face o serie de considerații.

O situație similară celei înregistrate pentru edificiul E4 este cea constatată în cazul unei *villa* cercetate la începutul secolului al XIX-lea la Dezmir³⁶ (jud. Cluj). Autorii cercetării descriu, printre elementele constitutive ale acestui ansamblu³⁷, o clădire cu dimensiunile de 22,25 × 16,70 m și cu ziduri construite în tehnica „*opus incertum*”. Interesant de remarcat este faptul că în spațiul considerat a fi *atrium*, autorii cercetării semnalează prezența unei amenajări similare complexului 1 din cadrul sitului de la Tărtăria II, căreia îi atribuie funcționalitatea de „*impluvium*”. În cazul unei *villa* cercetate parțial la Gârbou³⁸ (jud. Sălaj) se sugerează că dintr-un astfel de bazin ar fi fost alimentat un canal cu un traseu ce traversează coridorul median al construcției semnalate aici.

Planul clădiri edificiului E4 se înscrie în categoria edificiilor simple, derivate din tipul de construcție cu un coridor transversal la care se aliniază restul încăperilor (trei, în cazul de față), specifice secolului al II-lea p. Chr.³⁹ Dat fiind caracterul parțial al cercetării (în sensul că nu putem oferi o imagine a întregului perimetru delimitat de complexul 7), nu excludem ca pentru faza 1 edificiul E4 să fi fost însoțit și de alte dependințe, poziționate în zona necercetată. În orice caz, din perspectiva tipologiei propuse de Joachim Henning, pentru faza 1 credem că ne aflăm în fața unui ansamblu încadrabil în tipul Henning C⁴⁰, eventual B⁴¹.

Putem însă avansa ipoteza că edificiului E4 i se poate atribui funcționalitatea de locuință a proprietarilor. Acesta acoperă o suprafață de aprox. 306 m², fără a lua în considerare și alte elemente constructive, dezafectate de construcțiile din faza a doua, astfel încât îl putem compara cu alte edificii cu funcționalitate similară din cadrul ansamblurilor considerate *villa* cercetate la: Aiud

³⁶ Vezi în acest sens Popa 2002, nr. 240.

³⁷ Cercetată în 1903, în punctul „Sub Berc”. Clădirea principală are cinci încăperi și o posibilă curte interioară (*atrium*). Materialul arheologic provenit de aici constă în cărămizi, țigle, cuie, piroane, o verigă din fier și ceramică romană. Vezi Mitrofan 1973, 150.

³⁸ Cercetarea obiectivului, la începutul secolului XX, este însă parțială, iar autorii interpretărilor rezultatelor nu sunt foarte specifici în detalierea caracteristicilor constructive relativ la acest aspect. Astfel, în descrierea rezultatelor cercetării prezentă la Mitrofan (1973, 140) este descris un canal „*Din atrium pleca de-a lungul coridorului, pe sub acesta, un canal pietruit, larg de 0,35–0,40 m și adânc de 1 m, și ieșea pe sub colțul vetic al încăperii cu absidă, afară, în pantă*”. În partea a doua a studiului citat (Mitrofan 1974, 51), se specifică textual prezența unui *impluvium*, însă fără alte detalii.

³⁹ Vezi în acest sens tipologia propusă de Richmond 1969, 49–70, precum și Băltăc 2011, 139. De asemenea, vezi Thomas 1964, 162, Abb. 177, unde unul dintre planurile propuse pentru tipul de *villa* cu *Mittelkorridor* este aproape similar cu cel al edificiului analizat.

⁴⁰ Henning 1987, 27

⁴¹ Henning 1987, 26. De asemenea, vezi analiza făcută acestui tip de ansamblu, cu dependințe separate de casa de locuit, poziționate în interiorul unei curți la Crova 1942, cap. 5.

(357,14 m²)⁴², Apahida (369,60 m²)⁴³, Apoldul de Sus - *Curtea Velii* (384 m²)⁴⁴, Cinciș (351,85 m²)⁴⁵ și Sîntămăria Orlea (347,60 m²)⁴⁶. O descoperire din anul 2008 de la Chinteni - *Lomb* (jud. Cluj), considerată de către autorii cercetării ca fiind o *villa*, prezintă un plan asemănător, ca structură și dimensiuni, cu edificiul E4⁴⁷. Este vorba, așadar, despre o gospodărie semnificativă, dacă luăm în considerare dimensiunile clădirii principale, dar și suprafața descrisă de structura de delimitare (complexul 7), în care sunt prezente și urmele celorlalte amenajări corespunzătoare acestei faze.

Chiar dacă datele arheologice înregistrate pentru această fază de funcționare sunt limitate, iar majoritatea uneltelor agricole descoperite pe parcursul cercetării provin dintr-un context stratigrafic în legătură cu funcționarea edificiului E4, considerăm că avem de-a face cu o structură cu caracter agricol. Este greu de distins, având în vedere condiționările obiective impuse de limitele cercetării, dacă avem de-a face cu o simplă fermă de subzistență sau este despre entitate de producție specializată.

În ceea ce privește propunerea de încadrare cronologică, sunt de luat în considerație prezența a trei artefacte cu putere de datare, precum și o serie de informații cu privire la descoperirile întâmplătoare din vecinătate. Astfel, dintr-un context stratigrafic corespunzător funcționării edificiului E4 sunt de amintit un denar, emis în anul 100 p. Chr. (fără urme puternice de rulare), precum și o fibulă de fier, tip Cociș 8a8b2a, cu aceeași încadrare cronologică timpurie. La aceasta se adaugă semnalarea, în complexul 24, a unei fibule din grupa fibulelor Alesia târzii, tip Cociș 13b2, cu o circulație care indică secolul al II-lea p. Chr. La aceasta se adaugă semnalarea, ca descoperire întâmplătoare, în zonă⁴⁸, a unei monede emise în timpul domniei lui *Aelius Hadrianus*⁴⁹.

Cu prudență se poate postula o datare timpurie a fazei 1 (edificiul E4, complexe 6, 7 și 14) în prima jumătate a secolului al II-lea p. Chr. Nu avem nici un indiciu privind identitatea ocupanților acestei prime faze, ci doar ipoteza că ne aflăm în fața unei exploatații agricole timpurii, constituită în primii ani ai stăpânirii romane din *Dacia*⁵⁰.

Cea de-a doua fază se manifestă printr-o schimbare structurală majoră. Nu se păstrează decât structura de delimitare. În interior se aplică alte reguli de amenajare a spațiului. Este un efort constructiv considerabil, care presupune o putere financiară pe măsură. Astfel, edificiul E4 nu mai funcționează, iar în spațiul delimitat de complexul 7 sunt construite alte, cel puțin patru, edificii și o serie de noi amenajări, cu orientări și dispuneri care nu au nici un element comun cu faza anterioară. Cele trei clădiri cercetate integral sunt structuri de sine stătătoare, separate. Nici una dintre ele nu prezintă indicii relative la un sistem de încălzire și nici elemente care să fie legate de asigurarea unui minim confort necesar atribuirii funcționalității de reședință a proprietarului. Două dintre ele, edificiul E1 și edificiul E2, sunt clădiri cu suprafețe generoase (200 m². și 151 m²), construite pe fundații de piatră, cu pereți de lemn. Edificiul E1 a avut acoperiș de țiglărie, iar edificiul E2 probabil acoperiș din material perisabil (lemn, stuf, paie). De asemenea, se remarcă, în analiza distribuției materialului arheologic, raritatea elementelor ce pot fi puse în legătură cu funcționalitatea de structură de locuire (ceramică, elemente de iluminat, obiecte de port și podoabă). Toate acestea ne îndreptătesc să sugerăm că acestea ar fi putut face parte din zona

⁴² Winkler *et alii* 1968, 59–85; Mitrofan 1973, 128–130

⁴³ Mitrofan 1973, 130–133

⁴⁴ Branga 1986, 145–164, 146, pl. 24; Popa 2002, nr. 30/2

⁴⁵ Floca, Valea 1965, 163–192; TIR L 34, 47; Popa 2002, nr. 166

⁴⁶ TIR L 34, 103; Tudor 1968, 109; Mitrofan 1973, 148; Popa 2002, nr. 576/1; Gudea 2009, 310

⁴⁷ Cercetarea este de asemenea parțială. Edificiul investigat se află într-o stare precară de conservare, elementele sale indicând însă o structură ușor mai elaborată față de Edificiul E4 de la Tărtăria – Cociș *et alii* 2010, 565–574. În apropiere a mai fost cercetat un ansamblu de tip *villa* (Alicu *et alii* 1995, 619–633), prezența acestor structuri fiind explicabilă în relație cu poziționarea zonei în imediata vecinătate a orașului *Napoca* și prezența unui drum.

⁴⁸ Informațiile despre o prezență romană în zonă sunt extrem de sărace și ambigue, atât în ceea ce privește consistența acestora, cât mai ales localizarea lor. În general, se face trimitere la toponimul Cioara, utilizat generic, atât pentru actuala zonă a satului Săliște, cât și pentru ceea ce reprezintă teritoriul comunei actuale Săliște, ceea ce produce dificultăți în demersul de sintetizare a informației.

⁴⁹ Gudea 2009, 262

⁵⁰ Vezi în acest sens Paki 1995, 19–37; Benea 2002, 101–102; Piso 2008, 297–331.

considerată *pars rustica* sau *fructuaria*⁵¹, fiind dependințe de tip depozit/hambar (*cella, horreum*) sau grajd/spațiu pentru atelaje (*stabulum, tecta*)⁵². Pentru această funcționalitate pledează și poziția lor, periferică în economia suprafeței delimitate de complexul 7, cele două edificii fiind grupate pe limita de sud a ansamblului descris de șanțul de delimitare.

În provincia *Dacia*, astfel de clădiri, cu caracteristici constructive și dimensiuni asemănătoare au fost semnalate la Hobița - Grădiște (Clădirea B)⁵³, Apoldul de Sus - Curtea Velii (Clădirea B)⁵⁴, Apoldul de Sus - Levejoare (Clădirea B)⁵⁵ și, recent, la Balomiru de Câmp⁵⁶.

Potrivit observațiilor noastre, edificiul E3 se află pe latura de vest a curții delimitate de complexul 7, fiind în conexiune directă cu acesta, găsindu-și analogii în situațiile constatate la Ciumăfaia⁵⁷, Hobița - Grădiște (Clădirea C)⁵⁸, Deva⁵⁹, Apoldul de Sus - Levejoare⁶⁰, Apoldul de Sus - Curtea Velii (Clădirea C)⁶¹, Miercurea Sibiului - Coșcană⁶². Pentru toate punctele menționate cercetarea a pus în evidență astfel de structuri, considerate de autorii respectivi ca având funcționalitate de turn de supraveghere a împrejurimilor, uneori combinată și cu aceea de locuință a administratorului domeniului (*vilicus*), separată de cea principală, a proprietarului⁶³. În cazurile de la Ciumăfaia⁶⁴ și Aiud⁶⁵ astfel de structuri delimitate și pavate sunt considerate ca fiind mici capele⁶⁶.

Ceea ce diferențiază situl de la Tărtăria II de toate celelalte structuri considerate *villa* cercetate și publicate în literatura de specialitate din *Dacia intracarpatică* este prezența, în interiorul perimetrului delimitat de complexul 7, a unor posibile locuințe cu podeaua ușor îngropată, care funcționează după prima fază, fiind în legătură cu structurile de zidărie cercetate pentru faza a doua. Acestea au dimensiuni generoase (4,10 × 3,90 m, 4,00 × 3,30 m, 3,10 × 2,00 m), elemente care atestă amenajarea ca structuri de locuire (urme de pereți – complexul 24, posibile podele – complexul 14, gropi de par – complexe 10 și 4). Din acestea provine un bogat și variat material arheologic care sugerează o funcționalitate „domestică”. Astfel de locuințe nu sunt necunoscute în peisajul istorico-arheologic al *Daciei*, fiind însă descoperite în contexte legate de așezări rurale⁶⁷, cu o componentă, mai mult sau mai puțin justificată, a elementului autohton⁶⁸. Este cazul complexelor investigate în cuprinsul siturilor de la Vermeș⁶⁹, Grădinari⁷⁰, Dedrad⁷¹, Hodoni⁷²,

⁵¹ Potrivit definițiilor și recomandărilor „agronomilor” antici, vezi în acest sens DA, s.v. *villa*, RE, VIII A2, 1958, 2142–2159. De asemenea, cu privire la evoluția noțiunii de *villa* și relativ la nuanțele semantice în cadrul textelor antice, vezi Baumann 1983, 14–17 și Băltăc 2011, 138–140.

⁵² Baumann 1983, 17

⁵³ TIR L 34, 65; Floca 1953, 743–754; Mitrofan 1973, 142–144; Popa 2002, nr. 320; Gudea 2009, 225, Abb. 33, 309

⁵⁴ Branga 1986, 145–164, 146, pl. 24; Popa 2002, nr. 30/2; Gudea 2009, 228 (Abb. 36/1), 308

⁵⁵ Branga 1978, 88–97; Branga 1980, 164–186; Gudea 2009, 229 (Abb 37), 308

⁵⁶ Dumitrașcu, Rațiu, Dolea 2013, 103–140. Autorii cercetării atribuie clădirii investigate funcționalitatea de dependență a unei posibile *villa*.

⁵⁷ TIR L 34, 48; Székely 1969, 155–181; Mitrofan 1973, 133–136; RACJ, 114, nr. 5–6; Popa 2002, nr. 178; Gudea 2009, 224, Abb. 32 a

⁵⁸ TIR L 34, 65; Floca 1953, 743–754; Mitrofan 1973, 142–144; Popa 2002, nr. 320; Gudea 2009, 225 (Abb. 33), 309

⁵⁹ Mitrofan 1973, 138–140; Gudea 2009, 225 (Abb. 33), 282

⁶⁰ Branga 1978, 88–97; Branga 1980, 164–186; Gudea 2009, 229 (Abb 37), 308

⁶¹ Branga 1986, 145–164, 146, pl. 24; Popa 2002, nr. 30/2; Gudea 2009, 228 (Abb. 36/1), 308

⁶² Branga 1986, 189–201; Gudea 2009, 227 (Abb. 35), 309

⁶³ Székely 1969, 155–181; Gudea 2009, 230–231, 251, 308–309

⁶⁴ Vezi discuția la Mitrofan 1973, 133 și nota 18.

⁶⁵ Cf. Mitrofan 1973, 129

⁶⁶ Spre deosebire de cele două cazuri citate, pentru edificiul E3 nu avem niciun indiciu cu privire la o funcționalitate sacră, doar dezvelirea întregului ansamblu de la Tărtăria II putând clarifica astfel de detalii.

⁶⁷ Analiza cantitativă a stadiului cercetării unor astfel de așezări, realizată de Nicolae Gudea (Gudea 2009, 200–201), reflectă următoarea situație: *Dacia Porolissensis* – 43 de puncte de interes (dintre care doar șase parțial cercetate și 37 identificate prin cercetări de suprafață și descoperiri întâmplătoare), *Dacia Apulensis* – 109 de puncte de interes (dintre care 37 parțial cercetate și 72 identificate prin cercetări de suprafață și descoperiri întâmplătoare) și *Dacia Malvensis* – 74 de puncte de interes (dintre care 12 parțial cercetate și 62 identificate prin cercetări de suprafață și descoperiri întâmplătoare).

⁶⁸ O clasificare a tuturor așezărilor rurale din provinciile dacice în funcție de caracteristicile și elementele constitutive, precum și o clasificare a sistemului de habitat specific acestora, realizată prin sintetizarea stadiului cercetării în acest domeniu, este disponibilă la Gudea 2009, 200–223; 264–297.

⁶⁹ Gaiu 2004, 126 și pl. 2

Mediaș IV⁷³, Obreja⁷⁴, Slimnic⁷⁵, Sf. Gheorghe-Iernut⁷⁶, Cioroiul Nou⁷⁷, Locusteni⁷⁸ etc. În combinație cu structuri în construcția cărora a fost utilizată și piatra, locuințe de acest tip sunt semnalate la Chinteni⁷⁹, Cicău⁸⁰, Ghirbom⁸¹, Micăsasa⁸², Gornea⁸³, Petrești⁸⁴, Sebeș⁸⁵ și Sânmiclaus⁸⁶, pentru a le menționa pe cele mai reprezentative.

Dacă pentru *Dacia* prezența și analizarea acestui tip de locuire, din perspectiva unei constante la fel de caracteristice epocii romane ca și tipul de locuire în clădiri/edificii, face parte dintr-un discurs istorico-arheologic de dată relativ recentă⁸⁷, pentru provincia învecinată, respectiv *Pannonia*, locuințele de acest tip reprezintă o parte însemnată a habitatului specific epocii romane⁸⁸. Potrivit tipologiei propuse de Tibor Budai Balogh structurile investigate de noi în cadrul sitului de la Tărtăria II pot fi încadrate după cum urmează: complexe 22 și 27 – Tip II A, complexul 24 – Tip I A, complexul 4 – o variantă a Tipului II B2, iar complexul 10 – o variantă a Tipului II C3 sau II C4⁸⁹. Analiza făcută de cercetătorul maghiar asupra acestui tip de amenajări interpretează critic o serie de propuneri de clasificare anterioare⁹⁰, pe care le adnotează prin raportarea la descoperiri arheologice recente⁹¹. Din punct de vedere funcțional, Budai Balogh propune o interpretare care combină funcția de locuire efectivă cu cea de spațiu de desfășurare a unor activități economice diverse⁹², subliniind imposibilitatea atribuirii etnice a acestui tip de locuire, acesta fiind o constantă pentru tot spațiul danubian în perioada Latène, fiind preluat și transmis în creuzetul de civilizație materială și spirituală reprezentat de Imperiul Roman. Lipsa semnalărilor de acest tip de dependențe și anexe pentru structurile de tip *villa* cercetate în *Dacia* se explică mai curând prin stadiul cercetării și nu printr-o excepție constituită de situl de la Tărtăria II.

Un ultim aspect legat de arhitectura ansamblului de la Tărtăria II este cel legat de prezența șanțului de delimitare. Majoritatea cercetătorilor acestui aspect al antichității consideră că unul dintre criteriile de interpretare a unei structuri romane ca fiind *villa* este constituit de prezența unui spațiu definit de o incintă⁹³. Aceasta poate îmbrăca forma complexă a unui zid, dar sunt luate în considerare și alte modalități de definire a perimetrului (garduri, sistem de șanț cu val, șanțuri simple sau sistem de șanțuri paralele și concentrice, garduri vii etc.)⁹⁴. În *Dacia* sunt, atestate arheologic, complexe de clădiri în interiorul unor incinte de zid, de forme și dimensiuni diferite, cele mai reprezentative fiind cele investigate la Deva⁹⁵, Apoldul de Sus - *Curtea Velii*⁹⁶, Sântămăria

⁷⁰ Benea 1996, 304

⁷¹ Gudea 2009, 209, Abb.17

⁷² Bejan, Benea 1985, 187–197

⁷³ Winkler, Blăjan 1993, 459–476; Gudea 2009, 289

⁷⁴ Protase 1980, 57–63; Protase 2002; Popa 2002, nr. 433

⁷⁵ TIR L 35, 68; Glodariu 1972, 119–140; 1981; Popa 2002, nr. 599; Gudea 2009, 294

⁷⁶ Popa 2002, nr. 591; Gudea 2009, 293

⁷⁷ Tudor 1978, 228; TIR L 35, 34

⁷⁸ Popilian, Bondoc 2014, 71–90, 120 și urm.; TIR L 34, 67

⁷⁹ Matei 1974–1975, 299–302; Popa 2002, nr. 158

⁸⁰ Winkler, Takács, Păiuș 1979; Popa 2002, nr. 164

⁸¹ Popa 2002, nr. 291; Gudea 2009, 283

⁸² Protase 1980, 55; Popa 2002, nr. 409

⁸³ Gudea 1973, 569–573; Gudea 1977, 12–37

⁸⁴ Popa 2002, nr. 473

⁸⁵ Popa 2002, nr. 568; Gudea 2009, 293

⁸⁶ Anghel, Blăjan 1979, 488–492; Popa 2002, nr. 567

⁸⁷ Anterior, astfel de structuri sunt utilizate pentru justificarea temei continuității populației autohtone și romanizării rapide și intensive a acesteia (Cazul Obreja, Slimnic, Locusteni).

⁸⁸ Budai Balogh 2009, 77–110, 80 (Abb. 1)

⁸⁹ Budai Balogh 2009, 85

⁹⁰ Meduna 1980, 48–61; Budai Balogh 2009, 83–84

⁹¹ Budai Balogh 2009, 83–84

⁹² Budai Balogh 2009, 83–84

⁹³ Vezi la Smith 2002, 144–171 întreaga discuție cu privire la tipurile, caracteristicile și modul de utilizare a structurilor considerate curte, în legătură cu construcțiile de tip *villa*. De asemenea, Henning 1987, 22–30, cu privire la clasificarea vilelor pentru sud-estul Europei, precum și discuția cu privire la ansamblurile din *Dacia* la Gudea 2009, 228–229.

⁹⁴ Vezi discuția la Smith 2002, 144–171

⁹⁵ Mărghită 1998, 303–342; Mitrofan 1973, 138–140; Gudea 2009, 225 (Abb. 33), 282

Orlea⁹⁷, Ciumăfaia⁹⁸, Hobița - Grădiște⁹⁹ și Miercurea - Coșcană¹⁰⁰. Până în acest moment nu cunoaștem, în provincia Dacia un sistem de delimitare de acest tip, din motive similare celor invocate pentru prezența în interiorul ansamblurilor de tip *villa* a unor bordeie, respectiv stadiul cercetării și numărul mic al unor astfel de ansambluri pentru care s-a putut realiza o cercetare în suprafață¹⁰¹. Pentru alte provincii din Imperiu delimitarea cu șanțuri este documentată și considerată, de asemenea, o manifestare moștenită de la sistemul de habitat și de exploatare agricolă specifice perioadei pre-romane, preluarea acestuia în epocă romană fiind considerată a fi un indiciu al romanizării. Interesante, din acest punct de vedere sunt asemănările dintre sistemul de delimitare de la Tărtăria II și cele de la Kaiserteinbruch - Königshof¹⁰² (Pannonia), Uplyme - Holcombe (*Britannia*)¹⁰³ și Manfield Holme House (*Britannia*)¹⁰⁴. Cea mai fidelă analogie a sistemului de delimitare constatată pentru situl roman de la Tărtăria II provine însă din *Pannonia* – Gönyü, Nagy-Sáros – și este legată, însă, de o structură de supraveghere, a drumului roman de la *Aquincum* la *Carnuntum*¹⁰⁵.

Având în vedere cele prezentate în rândurile anterioare, considerăm că structurile cercetate în cadrul sitului de la Tărtăria II pot fi considerate ca fiind legate de prezența unei *villa* și existența unei exploatații agricole în zonă. Problemele de interpretare derivă din disproporția dintre datele disponibile pentru prima fază de funcționare și cea de-a doua. Astfel, este certă o prezență și o ocupare a spațiului în prima jumătate a secolului al II-lea, atât pentru punctul Tărtăria II, cât și pentru zona din imediata vecinătate. Urmează o perioadă, destul de însemnată, acoperind în mare parte domniile lui *Antoninus Pius*, *Marcus Aurelius* și *Commodus*, pentru care nu avem indicii arheologice și nici semnalări de descoperiri întâmplătoare în zonă. Edificiile și amenajările din această primă fază sunt modeste și legate de o ocupație agricolă, după cum indică materialul arheologic provenit din contextul stratigrafic atribuit acestei prime faze.

Este frapantă maniera de debut a celei de-a doua faze, cu schimbări drastice de utilizare a spațiului, unicul element preluat de la faza anterioară fiind șanțul de delimitare, ceea ce ne indică o posibilă schimbare de proprietar. Situația arheologică constatată pentru cea de-a doua fază, materialul arheologic și analiza materialului numismatic, plasează începutul celei de-a doua faze în perioada severiană și indică o funcționare care urcă până la o dată ulterioară anului 246 (cea mai târzie monedă descoperită în conexiune cu clădirile care formează ansamblul).

Ipoteza schimbării de proprietar ridică însă o serie de probleme în legătură cu maniera de transfer a proprietății. În cazul nostru putem avansa trei ipoteze:

1. Terenul pe care se dezvoltă este inițial *ager publicus*, iar primul ocupant are doar posesia și folosința. În acest caz, se află într-un teritoriu pentru care nu se aplică *ius italicum*. Poate transmite posesia, succesoral sau către un alt partener, prin mijloacele și modalitățile stipulate de dreptul roman.

2. Terenul este *ager publicus*, iar primul ocupant pierde, printr-un concurs de împrejurări, posesia, lotul fiind probabil realocat prin atribuire individuală (*adsignatio viritim*), caz în care s-ar explica hiatusul constat de noi în cazul Tărtăria II.

3. Primul proprietar are asupra terenului o proprietate deplină *dominium ex iure Quiritium* și poate efectua tranzacții de drept civil de tip *mancipatio*, *usucapio* și *in iure cessio*. În acest caz,

⁹⁶ Branga 1986, 145–164, 146, pl. 24; Popa 2002, nr. 30/2; Gudea 2009, 228 (Abb. 36/1), 308

⁹⁷ TIR L 34, 103; Tudor 1968, 109; Mitrofan 1973, 148; Popa 2002, 576/1; Gudea 2009, 310

⁹⁸ TIR L 34, 48; Székely 1969, p. 155–181; Mitrofan 1973, p. 133–136; Rep. Arh. Cluj, 114, nr. 5–6; Popa 2002, nr. 178; Gudea 2009, 224, Abb. 32 a

⁹⁹ TIR L 34, 65; Floca 1953, 743–754; Mitrofan 1973, 142–144; Popa 2002, nr. 320; Gudea 2009, 225 (Abb. 33), 309

¹⁰⁰ Branga 1986, 189–201; Gudea 2009, 227 (Abb. 35), 309

¹⁰¹ Situația este sesizată și de J.T. Smith în analiza stadiului cercetării vilelor romane în Europa de sud-est: „Nevertheless, it is strange, in view of the determination implicit in the extent of digging on sites where the lack of mosaics, hypocausts and baths would have discouraged many west European archaeologists, that boundary ditches or banks were either not recognised or not reported, because it is impossible to believe that none such existed.”, Smith 2002, 212–213.

¹⁰² Thomas 1964, 152–154

¹⁰³ Smith 2002, 242

¹⁰⁴ Smith 2002, 247

¹⁰⁵ Bíró 2010, 133–158

el este cetățean roman dintr-un teritoriu care beneficiază de *ius italicum*, iar scenariul ia în considerare faptul că Ulpia Traiana se bucură încă de la fondare de uriașul avantaj oferit de *ius italicum*, ceea ce presupune că prin *adsignatio ager publicus* putea fi transformat în proprietate privată, adică în *ager datus adsignatus*¹⁰⁶.

Nu putem evita o discuție despre prezența monumentului epigrafic descoperit în vecinătatea sitului. Astfel, personajul eternizat în inscripție, *Q. Valerius Macrinus* (?), are patru calități importante: este cetățean roman, este veteran al legiunii a V-a Macedonica¹⁰⁷, este *missicius* și a făcut parte din *ordo decurionum* al coloniei *Sarmizegetusa*. În calitate de cetățean roman face parte din corpul de *cives romani optimo iure*, cu toate avantajele ce decurg din aceasta, dintre care cea mai importantă, în cazul nostru, este scutirea de impozitul funciar. Calitatea de veteran al legiunii a V-a Macedonica presupune că el își termină serviciul militar într-o perioadă post 168–170 p. Chr.¹⁰⁸, la care se adaugă anii în care are calitatea de *missicius*, fiind în continuare la dispoziția trupei în care a servit. Este puțin probabil ca apartenența sa la *ordo decurionum* al *Sarmizegetusei* să se fi produs în paralel cu calitatea de *missicius*, astfel încât putem situa cronologic accesul acestuia în elita municipală a capitalei Daciei cândva începând cu perioada severiană, ceea ce este în perfect acord cu datarea fazei a doua din cadrul sitului de la Tărtăria II. Calitatea de *decurion* presupune însă o proprietate funciară în teritoriul orașului în care își exercită magistratura și, mai ales, un cens ridicat, calculat pe baza veniturilor obținute din activități acceptate, fiind preferate cele derivate din proprietăți funciare. Nu știm nici dacă personajul nostru a îndeplinit vreo magistratură sau a fost doar simplu *pedan*¹⁰⁹.

Este puțin probabil să ne aflăm în fața unei așa numite „pietre călătoare”, astfel încât, putem considera că locul de înmormântare a personajului este pe proprietatea pe care o deține, probabil de-a lungul drumului de la poalelele platoului Tărtăria¹¹⁰.

Dealtfel, legătura dintre *Q. Valeriu Macrinus* și o posibilă proprietate funciară în zona Tărtăria este utilizată de Ioan Piso ca argument în stabilirea limitelor teritoriului Ulpiei Traiana, pentru sfârșitul secolului al II-lea p. Chr.¹¹¹, iar personaje ce fac parte din *ordo*, cu proprietăți aflate la distanțe mai mari sau mai mici de capitala provinciei mai sunt atestate epigrafic. Este cazul lui *M. Aurelius Valentinus*¹¹², *Grattius Paternus*¹¹³, *Lucius Grattius*¹¹⁴, pentru care Lucrețiu Mihailescu-Bârliba sugerează proprietăți funciare în zona Strei – Călan¹¹⁵.

Evoluția lui *Q. Valerius Macrinus*, de la cariera militară către cea de proprietar și apoi membrul al aristocrației municipale este similară cu cea a altor proprietari de *villae* din provincie. Amintim aici cazul lui *P. Aelius Iulius, veteranus și ex centurione*¹¹⁶ și al fiului acestuia, *P. Aelius Maximus*¹¹⁷, și el militar, iar apoi *decurio, duumvir quinquennalis* și *flamen* al coloniei *Napoca*¹¹⁸,

¹⁰⁶ Bleiken 1974, 359–367

¹⁰⁷ În lectura propusă de autorii IDR III/3. Potrivit lui Florian Matei-Popescu, inscripția prezintă o serie de probleme de lectură și de încadrare cronologică. Astfel, într-un studiu ce urmează a fi publicat, acesta propune o încadrare în prima jumătate a secolului al II-lea p. Chr., precum și o nouă variantă de întregire, caz în care, inscripția s-ar afla în legătură cu prima fază romană din cadrul sitului de la Tărtăria II. Calde mulțumiri lui Florian Matei-Popescu pentru discuțiile, sugestiile și observațiile cu privire la acest subiect, în perioada de redactare a prezentei lucrări.

¹⁰⁸ Bărbulescu 1987, 78, 82–83. Tot la Bărbulescu 1987 o sintetizare a informațiilor cu privire la data de sosire în Dacia a Legiunii a V-a Macedonica, precum și studiul prosopografic.

¹⁰⁹ O analiză completă a carierelor municipale, precum și bibliografia problemei, la Ardevan 1998, 130–150.

¹¹⁰ Vezi mai jos propunerea privind topografia zonei în epoca romană, pe baza noilor descoperiri din perioada 2011–2013.

¹¹¹ Piso 1995b, 63–82; Piso 2005, 273–294

¹¹² IDR III/3, 17

¹¹³ IDR III/3, 18

¹¹⁴ IDR III/3, 19

¹¹⁵ Mihailescu-Bârliba 2010, 180

¹¹⁶ ILD nr. 578, nr. 579, nr. 581, nr. 583

¹¹⁷ Wollmann 1975, 173; ILD, nr. 582

¹¹⁸ Piso 1980, 123–131

proprietari ai *villa*-ei de la Ciumăfaia. Un alt veteran, *T. Flavius Rufus*¹¹⁹ și soția acestuia, *Iulia Maxima*¹²⁰, pot fi puși în legătură cu *villa* de la Răhău¹²¹.

Este greu de identificat modalitatea în care toți acești foști veterani își vor fi constituit proprietățile funciare, dat fiind că în perioada pe care o analizăm se preferă mai degrabă transformarea *missio agraria* în *missio nummaria*¹²². Că aceștia vor fi constituit un pilon important al romanizării și al funcționării economice a provinciei stă mărturie excepționala reprezentare iconografică a evoluției foștilor militari de la statutul de veteran la cel de proprietari funciari, culminând cu acela de notabil imortalizat pe stela de la Șeica Mică¹²³.

Datele arheologice oferite de cercetarea sitului de la Tărtăria II ne oferă ocazia să propunem, ca datare pentru inscripția discutată jumătatea secolului al III-lea p. Chr. (considerând decurionatul ca fiind apogeul carierei lui *Q. Valerius Macrinus*).

Concentrarea semnalărilor de proprietăți rurale în zona fertilă din Valea Mureșului mijlociu, pe linia *Apulum – Micia* și în zona Hațeg este un bun indicator pentru stabilirea limitelor teritoriului Ulpiei Traiana și în același timp un important reper pentru restabilirea traseului rețelei rutiere a provinciei. Fără îndoială că înflorirea și dezvoltarea acestora este sigur în legătură cu dobândirea de *ius italicum*, ceea ce făcea ca o astfel de proprietate, beneficiind de imunitățile specifice, să fie foarte rentabil de exploatat. Cu privire la acest aspect, izvoarele antice referitoare la provincia *Dacia* sunt extrem de reduse. În esență, întreaga discuție se bazează pe un pasaj din *Ulpianus*¹²⁴ care indică, în timpul lui *Caracalla*, cinci cetăți din *Dacia* care posedau acest uriaș privilegiu (*Sarmizegetusa*, *Napoca*, *Colonia Apulensis*, *Potaissa* și *Dierna*), una cu *ius italicum* dobândit din timpul lui Traian, iar celelalte patru în timpul lui Septimius Severus. Nu este locul și nici scopul articolului să intrăm în spinoasa problemă a datei de atribuire a acestui privilegiu pentru cetățile din *Dacia*¹²⁵, ci doar să sugerăm faptul că analiza situației de la Tărtăria II, precum și coroborarea cu restul datelor legate de proprietățile rurale de pe valea Mureșului mijlociu pot aduce date noi cu privire la această problemă.

Dorim însă să stăruim asupra faptului că, acceptând ideea existenței la Tărtăria II a unei *villa*, reședință și mijloc aducător de venit pentru un proprietar funciar din *Dacia* de la sfârșitul secolului al II-lea și începutul secolului următor, pornim de la premisa enunțată de Rivet, potrivit căreia „*villa, in Latin, means farm, but a farm wich is integrated into the social and economic organization of the Roman World*”¹²⁶. Aceasta presupune racordarea sa la principalele elemente ce definesc acest sistem social economic, respective conexiunea cu rețeaua rutieră, accesul la modalitățile considerate profitabile de transport (de exemplu transport pe Mureș) și existența pieței de desfacere, constituită în principal de structurile urbane și cvasiurbane. Aceste condiții pentru existența unei proprietăți funciare rentabile sunt prezente în majoritatea indicațiilor autorilor antici referitoare la agricultură¹²⁷, racordarea la o rețea rutieră fiind esențială. Din acest punct de vedere, informațiile obținute pe baza cercetării ansamblului de la Tărtăria II se conectează și completează cu o serie de alte descoperiri recente prilejuite de cercetarea arheologică preventivă pe sectoarele de Autostradă Sibiu – Sebeș, Sebeș – Orăștie și Orăștie – Deva, care aduc importante contribuții la cunoașterea acestei porțiuni din valea Mureșului mijlociu. Astfel, în afară de construcțiile de la Tărtăria II, urme ale unor structuri romane au fost semnalate la Pianu de Jos¹²⁸, Balomiru de

¹¹⁹ Țeposu Marinescu 1982, 124, nr. 89; IDR III/4, 8

¹²⁰ Țeposu Marinescu 1982, 140, nr. 162; IDR III/4, 9

¹²¹ Despre modalitățile de formare a marilor proprietăți funciare din *Dacia* și rolul aristocrației municipale, vezi Piso 1995a, 437–444.

¹²² O analiză a rolului veteranilor atestați în teritoriul *Ulpiei Traiana Sarmizegetusa* este făcută de George Cupcea (Cupcea 2011, 241–249), personajul nostru, *Q. Valeriu Macrinus* lipsind însă din analiza sa.

¹²³ *Römer in Rumänien*, Köln 1969, 255, Taf. 86; Țeposu Marinescu 1982, 214, nr. 74

¹²⁴ *Digeste*, 50, 15, 1, 8; 9 (*Ulpian, de censibus*). Vezi în acest sens și Ardevan 1987, 117–126.

¹²⁵ Vezi în acest sens analiza realizată la Cîrjan 2010, 133–139, critica diverselor ipoteze și stadiul cercetării referitor la acest subiect, cu toată bibliografia de specialitate, dar și Ardevan 1998, 111–120.

¹²⁶ Rivet 1969, 176–177

¹²⁷ Băltăc 2011, 138–139

¹²⁸ Cercetări arheologice recente au pus în evidență unele vestigii romane care pot constitui periferia unui ansamblu de tip *villa* aflat probabil în exteriorul zonei cercetate preventiv. Situl Pianu de Jos–Lunca Pârâului era localizat între km

Câmp¹²⁹, Șibot¹³⁰, Gelmar II¹³¹ (pe malul stâng al Mureșului, în dreptul castrului de la Cigmău) și Spini¹³² (Pl. XX/1). Toate aceste situri, dintre care unele extrem de complexe¹³³, la care se adaugă, pentru zona cuprinsă între Vințu de Jos și Simeria o serie de semnalări de structuri considerate ca aparținând epocii romane indicate de cercetări aeriene ale zonei¹³⁴, precum și în recente evaluări și cercetări prilejuite de lucrările de modernizare a căii ferate Alba Iulia – Simeria¹³⁵, vin să contureze un peisaj arheologic complex, care ridică o serie de probleme de interpretare. Este clar, în acest moment, având în vedere aliniamentul coerent pe care se poziționează aceste noi descoperiri, că toate se raportează la o rețea rutieră, pe care cu greu o mai putem considera secundară. În acest stadiu al cercetării, se conturează o importantă arteră principală (cu un mic tronson surprins de altfel în cercetarea arheologică¹³⁶) din care par să se desprindă o serie de drumuri secundare care urmează culoarele naturale descrise de Valea Pianului, Valea Ciorii, Valea Cugirului, continuând, pe Valea Streiului, către capitala provinciei. În condițiile acceptării, în general, a identificării toponimului *Blandiana* din sursele principale referitoare la rețeaua rutieră a Daciei romane¹³⁷ cu actuala localitate Vințu de Jos¹³⁸, precum și a elementelor de topografie și de planimetrie a ansamblului de la Șibot (situat la răscruce cu calea de acces către valea Cugirului¹³⁹), ne punem întrebarea dacă nu cumva s-ar impune o reconsiderare a teoriei plasării drumului principal *Apulum – Ulpia Traiana*, pentru tronsonul Vințu de Jos – Simeria.

Informațiile cu privire la acest aspect sunt destul de consistente. Astfel, Acațiu Barcsai, la mijlocul secolului al XVII-lea, amintește de un „drum slăvit” rămas de la Traian, în părțile *Câmpului Pâinii*¹⁴⁰, iar o serie de izvoare topografice din secolul al XVIII-lea fac referire la tronsoane de drum antic în zonă¹⁴¹, etichetate ca *Römer Weg* sau *Alter Römer Weg*¹⁴², semnalările de pe această parte a Mureșului fiind mult mai frecvente decât pentru partea dreaptă.

La o examinare atentă a tronsonului de drum dintre *Apulum* și *Aquae* (Călan), figurat pe *Tabula Peutingeriana – Segmentum VIII*, atrage atenția o inadvertență. Astfel, pe această porțiune sunt figurate cinci porțiuni de drum (figurate prin linii frânte¹⁴³), teoretic despărțite de localități cărora le sunt atribuite, însă doar patru etichete de identificare (*Blandiana*, *Germisara*, *Petrae*, *Aquae*). Astfel, între *Apulum* și *Blandiana* este figurat un tronson de 8 MP, ceea ce ar corespunde cu distanța Vințu de Jos – Partoș (Alba Iulia). Urmează un tronson de drum pentru care nu există nici un toponim, dar peste care este figurată distanța de 9 MP, pentru ca următorul tronson, pentru care nu avem figurată distanța, să se finalizeze cu eticheta *Germisara*. Urmează apoi distanța dintre *Germisara* și *Petrae*, de 9 MP și cea dintre *Petrae* și *Aquae* de 13 MP. Însumate, distanțele figurate pe *Tabula Peutingeriana* între *Blandiana* și *Petrae* reprezintă 17 MP, ceea ce, considerând 1000 de pași ca fiind 1,48 km, ar deveni, în sistemul actual, 25,20 km. Or, indiferent de traseu, distanța între actualele localități Vințu de Jos și Simeria este de cca 38 de km. Această inadvertență numerică a fost sesizată anterior în literatura de specialitate, fiind însă interpretată din perspectiva unor greșeli

20+550–20+870 al autostrăzii Sebeș – Orăștie (Damian *et alii* 2013, 223–224, nr. 131). De altfel, din zonă provine și un altar votiv, vezi Wollmann 1970, 166, nr. 18.

¹²⁹ Dumitrașcu, Rațiu, Dolea 2013, 103–140

¹³⁰ TIR L 34, 101; Tudor 1968, 135; Branga 1980, 146; Lipovan 1984, 459–465 (care presupune și el existența unei *statio mansio*); IDR III/3, 277; RAA, 180; Popa 2002, nr. 629; Popa 2011, 253–262. Cercetările preventive în situl dintre km 9+650–10+150 al Autostrăzii Sebeș – Orăștie la Băltăc *et alii* 2012, 230–232, nr. 137.

¹³¹ Damian *et alii* 2011a, 286–287, nr. 165

¹³² Damian *et alii* 2011, 278–279, nr. 155

¹³³ Cazul de la Șibot, Băltăc *et alii* 2012, 230–232, nr. 137

¹³⁴ Oltean 2007, 120–131 și fig. 5/11 și 5/2 cu sugestia drumului pe partea stângă a Mureșului.

¹³⁵ În curs de desfășurare, la data redactării acestei lucrări.

¹³⁶ Băltăc *et alii* 2012, 230–232, nr. 137; Dumitrașcu, Rațiu, Dolea, 2013, 103–104

¹³⁷ Fodorean 2006, 53–61

¹³⁸ Fodorean 2012, 214

¹³⁹ Popa 2011 în general pentru sinteza descoperirilor din zonă și în special pentru epoca romană, 352–364. De asemenea, cu privire la localizarea, la Șibot, a localității antice *Burticum*, Popa 2011, 389–390.

¹⁴⁰ Popa 2011, 385, nota 2209

¹⁴¹ Popa 2011, 385, nota 2210

¹⁴² Fodorean 2010, 474–475

¹⁴³ Fodorean 2006, 25–26

ale unor copiiști târzii ai textului original, în ceea ce privește redarea distanțelor¹⁴⁴ și nu din perspectiva omisiunii unei localități. Ori, la o cartare elementară a noilor puncte descoperite cu prilejul cercetărilor preventive din cadrul Programului Național de Cercetare „Autostrada”, constatăm faptul că distanța dintre Șibot și Vințu ar acoperi exact cei 9 MP figurați pe linia frântă care pleacă de la *Blandiana*, iar eticheta *Germisara* ar putea fi conectată cu structurile de epocă romană semnalate în dreptul castrului de la Cigmău (zona Gelmar II), aflate la o distanță de 12–13 km actuali față de localizarea sitului de la Șibot (cca 8–9 MP) unde evaluările aeriene presupun un punct de traversare a Mureșului¹⁴⁵. Astfel, s-ar explica concentrarea de semnalări de clădiri romane în zona Șibot – Balomiru de Câmp¹⁴⁶ și dezvoltarea ansamblului de la Tărtăria II, în condițiile în care situl de la Șibot ar avea și atribuții legate de *cursus publicum*, ceea ce i-ar fi conferit o serie de privilegii¹⁴⁷. Ideea nu e nouă, ea fiind dezvoltată de-a lungul timpului, fără însă a beneficia de argumentația arheologică adusă de noile cercetări de pe acest sector al Mureșului mijlociu de o serie de cercetători, începând cu Vasile Pârvan, care sugerează localizarea aici a anticului *Burticum*, atestat în alt izvor esențial al topografiei antice a provinciei, respectiv *Cosmografia* Anonimului din Ravenna¹⁴⁸. În acest sens, toate aceste structuri, aflate în vecinătatea sitului de la Șibot, cum este cazul clădirii cercetate la Balomiru de Câmp¹⁴⁹, ar putea face parte din sistemul de depozite și antrepozite dezvoltat în timpul domniei lui *Septimius Severus* pe lângă așezările ce deserveșc căi rutiere, ce capătă o importanță crescută în legătură cu *annona militaris*¹⁵⁰.

Este evident că toate cele sugerate mai sus sunt ipoteze ce își vor găsi, mai devreme sau mai târziu, confirmarea sau infirmarea, în evoluția și rezultatele cercetării, în această permanentă pendulare între Briciul lui Occam și eforturile de rezolvare a Marii Teoreme a lui Fermat în care constă, în esență, fascinația arheologiei.

Toate aceste informații vin să îmbogățească cunoștințele despre valea Mureșului mijlociu, în perioada romană. Astfel, odată cu desfășurarea lucrărilor de infrastructură rutieră subsumate coridorului 4 paneuropean, dar și odată cu publicarea integrală a cercetărilor arheologice prilejuite de această investiție, la care se vor adăuga informațiile aduse de cercetarea în desfășurare, prilejuită de modernizarea căii ferate Alba Iulia – Simeria, această porțiune, considerată o adevărată „autostradă prin istoria românilor” își va putea dezvălui cât mai multe dintre taine.

¹⁴⁴ Diaconescu 1997, 14; Fodorean 2006, 59

¹⁴⁵ Oltean 2007, 195, fig. 1/9; 5/38

¹⁴⁶ Popa 2011, 253–262

¹⁴⁷ Vezi în acest sens Tilburg 2007, 56–62; Fodorean 2006, 44

¹⁴⁸ Vezi istoricul problemei, argumentația pro și contra identificării Șibotului cu *Burticum*, în capitolul special dedicat acestei probleme de Cristian Popa (Popa 2011, 389–390), precum și analiza izvorului la Florin Fodorean (Fodorean 2006, 61–62).

¹⁴⁹ Dumitrașcu, Rațiu, Dolea 2013, 103–140

¹⁵⁰ Fodorean 2006, 46

CATALOG SELECTIV AL MATERIALULUI
ARHEOLOGIC¹⁵¹

1. Bol *terra sigillata*; **Pl. XIV/1**; formă întregibilă – se păstrează baza, o parte din corp și o parte din buză; $D_g = 17$ cm; $D_f = 9$ cm; $h = 6$ cm; pastă de culoare gălbuie; firnis roșu închis; ștampilă în interiorul bazei: CELSTANIMA; complexul 24; nr. inv. prov. T 2 – 252.
2. Farfurie *terra sigillata*; **Pl. XIV/2**; fund inelar fragmentar; $D_f = 9,60$ cm; pastă de culoare galbenă cărămizie; firnis roșu deschis; ștampilă în interiorul bazei: MARCIANUS; complexul 22; nr. inv. prov. T 2 – 276.
3. Formă nedeterminabilă *terra sigillata*; **Pl. XIV/3**; fragment de corp; $14,50 \times 5,60$ cm; pastă galbenă cărămizie; firnis roșu închis. Decor: ștampilat, pe un singur registru, în care apar: 1) ramuri stilizate, 2) reptile (salamandre?), 3) cercuri de dimensiuni mari, cu striții, fragmentar ($D = 5$ cm); complexul 24; Rusu Bolindeț 2007, 632, nr. 98, pl. LXX, 633, nr. 237, pl. LXXI; nr. inv. prov. T 2 – 250/1.
4. Formă nedeterminată *terra sigillata*; **Pl. XIV/4**; fragment de corp; $7,80 \times 5,50$ cm; pastă galbenă cărămizie; firnis roșu închis. Decor: ștampilat, compus din două registre, despărțite de o linie constituită din puncte: I.1) medalion format din două cercuri concentrice, în interior un bust uman cu capul întors spre stânga; deasupra I.2) decor foarte șters, neidentificabil (motive vegetale?); II.1) cerc de dimensiuni mari, cu striții, fragment ($D = 3,5$ cm). În interior decor șters, neidentificabil (motive animale?); alături II.2) o frunză stilizată, cu vârful în jos; edificiul E2; Rusu Bolindeț 2007, 632, nr. 98, nr. 203, pl. LXX, 633, nr. 275, pl. LXXI; nr. inv. prov. T 2 – 194.
5. Formă nedeterminată *terra sigillata*; **Pl. XIV/5**; fragment de corp; $3,20 \times 2,50$ cm; pastă cărămizie; firnis roșu închis. Decor: ștampilat, pe un singur registru: 1) două ove, dintre care una întreagă și alta fragmentară, despărțite de linii compuse din puncte și 2) pasăre, cu aripile strânse și capul întors spre spate; complex 24; Rusu Bolindeț 2007, 633, nr. 243 – 247, pl. LXXI; nr. inv. prov. T 2 – 250/2.
6. Amforetă; **Pl. XIV/6**; se păstrează buza, gâtul, o parte din corp și toarte; $D_g = 18,50$; $h = 17$ cm; pastă portocalie; secțiunea S 11; Rusu Bolindeț

2007, 665, nr. 630, pl. CIII; amforetă de tip 15 B; nr. inv. prov. T2 – 148.

7. Amforetă; **Pl. XIV/7**; se păstrează buza, gâtul, o parte din corp și toarta; pastă portocalie; $D_g = 11,20$ cm; $h = 13,40$ cm; complexul 10; nr. inv. prov. T 2 – 148.

8. Amforetă; **Pl. XIV/8**; se păstrează buza, gâtul și o parte din corp; $D_g = 12,50$ cm; $h = 10,50$ cm; buza este deformată, probabil rebut; pastă cenușie; complexul 24; nr. inv. prov. T 2 – 232.

9. *Mortarium*; **Pl. XIV/9**; se păstrează buza și o parte din corp; $D_g = 27$ cm; $h = 8$ cm; pastă cenușie; buza înclinată, corpul ovoidal, deversor larg; complexul 24; Rusu Bolindeț 2007, 655, nr. 559, pl. XCIII; mortarium de tip 9A; nr. inv. prov. T 2 – 244.

10. Platou; **Pl. XV/10**; formă întregibilă, păstrată în proporție de 20%; $D_g = 24$ cm; $D_f = 19$ cm; $h = 5,60$ cm; pastă semifină, de culoare galbenă, arsă oxidant; firnis roșu deschis; complexul 24; Rusu Bolindeț 2007, 653, nr. 545, pl. XCI; tip B5; nr. inv. prov. T 2 – 315.

11. Castron ?; **Pl. XV/11**; formă întregibilă, păstrată în proporție de 50%; $D_g = 19$ cm; $D_f = 7$ cm; $h = 10,2$ cm; pastă galbenă portocalie; buza ușor înclinată, o singură toartă păstrată, cu canelură; pe corp, două caneluri pronunțate, dispuse sub buză și în partea inferioară, marcând zona dintre corp și bază, fundul inelar; complexul 24; nr. inv. prov. T 2 – 253.

12. Cană; **Pl. XV/12**; formă întregibilă, păstrată în proporție de 90%; $D_g = 6,40$ cm; $D_f = 3,20$ cm; pastă de culoare gălbuie, urme vagi de ardere secundară pe exterior; buză dreaptă, trei toarte dispuse simetric, gât larg, cilindric, corp bitronconic, bază inelară; Sp. 5, exteriorul zidului de est al E2; nr. inv. prov. T 2 – 200.

13. *Turibulum*; **Pl. XV/13**; fragment de buză, corp și bază; $D_g = 28$ cm; $D_f = 9$ cm; $h = 18$ cm; pastă gălbuie, arsă oxidant; buza decorată cu alveole mari, ovale, realizate prin presarea cu degetele a celor două margini, când pasta este crudă; corpul tronconic; locul de joncțiune dintre corp și pedestal este decorat cu un brâu incizat; în interior, urme de ardere secundară; complexul 10; nr. inv. prov. T 2 – 133.

14. *Turibulum*; **Pl. XV/14**; fragment de buză; $D_g = 24$ cm; $h = 5$ cm; pastă portocalie, arsă oxidant; buza decorată cu alveole mari, ovale, realizate prin presarea cu degetele a celor două margini, când pasta este crudă; urme de ardere secundară, pe interior; complexul 24; nr. inv. prov. T 2 – 244.

15. Opaț; **Pl. XV/15**; lipsește o parte din disc; $L = 8$ cm; $h = 2,50$ cm; $D_{disc} = 3,40$ cm; $D_{bază} = 4$ cm; pastă portocalie; formă ovală, bordura care încadrează discul este prevăzută cu trei butoni dispuși simetric. În zona dintre rezervor și disc este prevăzută o perforație pentru tiraj. Cioc alungit, cu un arzător, rezervor conic, baza ușor concavă; urme

¹⁵¹ În alcătuirea catalogului au fost utilizate următoarele elemente: denumirea piesei, numărul de planșă, materialul din care este constituită piesa, dimensiuni, descriere, tipul, contextul, bibliografia, numărul de inventar. *Abrevieri utilizate*: D = diametru, D_g = diametrul gurii, D_f = diametrul fundului, D_{max} = diametrul maxim, D_{int} = diametrul interior, E = edificiu, g = grosime, h = înălțimea, L = lungime, l = lățime, nr. inv. prov. = număr de inventar provizoriu, Sp. = suprafață.

de ardere secundară pe cioc; complexul 22; tip Loeschcke X; nr. inv. prov. T 2 – 236.

16. Opaiț; Pl. XV/16; toartă; h = 8,50 cm; l = 6,50 cm; pasta fină, cărămizie; în formă de frunză, prezintă nervură axială dorsală. Pe fața piesei este reprezentată o acvilă, cu capul întors către dreapta și aripile desfăcute. Probabil provine de la un opaiț *trilychnis*; descoperită în urma unui sondaj geologic, efectuat anterior cercetării arheologice; nr. inv. prov. T 2 – 996.

17. Figurină copil; Pl. XV/17; h = 3,20 cm; l = 3,60 cm; fragment (se păstrează o parte din față); pastă fină, de culoare cărămizie, arsă inegal; lucrată în tipar bivalv, statueta reprezintă un cap de copil, urechi profilate, buze cămoase, nasul turtit și ochii mari. Probabil este o statueta de teracotă – bust de copil pe soclu; complexul 3; Ciobanu, Rodean 1997, 177–197; nr. inv. prov. T 2 – 84.

18. Fusaioală; Pl. XV/18; întreagă; D = 3,70 cm, D_{orificiu} = 1,20 cm, h = 2 cm; pastă grosieră, arsă precar; formă cilindrică, perforată pe mijloc; complexul 24; nr. inv. prov. T 2 – 225.

19. Jeton ?; Pl. XV/19; sticlă; culoare neagră; D = 1,70 cm; h = 0,30 cm; formă circulară, aplatizată; pe margine prezintă două urme rezultate în urma încercării de a perfora piesa; Sp. 5; nr. inv. prov. T 2 – 102.

20. Jeton; Pl. XV/20; fragment (se păstrează jumătate din piesă); sticlă, culoare neagră; D = 2,70 cm; D_{orificiu} = 0,50 cm; h = 0,80 cm; formă circulară, de culoare neagră, prevăzut cu un orificiu în mijloc. Este decorat cu arce de cerc de culoare albă; Sp. 2; nr. inv. prov. T 2 – 332.

21. Fibulă; Pl. XVI/21; bronz; L = 5,70 cm; resortul bilateral, corpul de formă circulară în secțiune, portagrafa trapezoidală; tip Latène târziu (Almgren 15, Cociș 3a); complexul 7; începutul secolului al II-lea; Cociș 2004, 225, pl. I/4; nr. inv. prov. T 2 – 186.

22. Fibulă; Pl. XVI/22; bronz; fragmentară, piciorul contorsionat; L = 5,3 cm; resort bilateral cu 12 spire, corpul arcuit, rectangular în secțiune; tip fibulă cu picior întors pe dedesubt (Diaconu 1,2, Cociș 37a5a); complex 7; sfârșitul secolului al II-lea – începutul secolului al III-lea; Cociș 2004, 390, pl. CXXXV/1889; nr. inv. prov. T 2 – 128.

23. Fibulă; Pl. XVI/23; bronz; ac lipsă; L = 5,60 cm; este prevăzută cu balama, corpul este semicircular, piciorul este scurt și se termină într-un buton; tipul *Aucissa* (Grbić II, Cociș 14d4a); complexul 24; a doua jumătate a sec. II – primele decenii ale secolului al III-lea; Cociș 2004, 304, nr. 716–725, pl. L; nr. inv. prov. T 2 – 288.

24. Fibulă; Pl. XVI/24; bronz; ac lipsă; L = 5,40 cm; resortul alcătuit din opt spire, pe corp este prevăzută o nodozitate aplatizată, piciorul este de formă triunghiulară în secțiune și se termină într-un buton, portagrafa de formă trapezoidală; tip fibulă puternic profilată (Almgren 70, Cociș 8a8b2a); E 2; prima jumătate a secolului al II-lea; Cociș 2004, 269, pl. XV/208; nr. inv. prov. T 2 – 177.

25. Fibulă; Pl. XVI/25; fier; în curs de restaurare; lipsește acul; L = 7,20 cm; corpul de formă triunghiulară, sistemul de închidere este cu balama, iar portagrafa este de formă trapezoidală; tip *Alesia* (Cociș 13b2); complexul 24; secolul al II-lea; Cociș 2004, 298, nr. 653 – 656, pl. XLIV; nr. inv. prov. T 2 – 289.

26. Fibulă; Pl. XVI/26; fier; în curs de restaurare; lipsește acul, corpul este rupt în două bucăți; L = 5,10 cm; sistemul de închidere este prin resort, iar corpul este arcuit, de formă rectangulară, în secțiune; tip fibulă cu picior întors pe dedesubt, (Diaconu 1,2, Cociș 37a5a); E3; sfârșitul secolului al II-lea – începutul secolului al III-lea; Cociș 2004, 390, pl. CXXXV/1889; nr. inv. prov. T 2 – 51.

27. Fibulă; Pl. XVI/27; fier; în curs de restaurare; lipsește acul; d = 3,90 cm; corpul fibulei are forma literei Ω, sistem de închidere cu balama; tip fibulă *Omega* (Feugère 30b, Cociș 28a1); Sp. 3; mijlocul secolului al II-lea – secolul al III-lea; Cociș 2004, 366, nr. 1574, pl. CXII; nr. inv. prov. T 2 – 59.

28. Ac de cusut; Pl. XVI/28; bronz; L = 12,20 cm, D = 0,3 cm; partea superioară este lătită în formă de migdală și prezintă o perforație de formă dreptunghiulară, tija este circulară în secțiune, vârful ascuțit; tip ac de cusut cu urechiușă despicată; complexul 24; nr. inv. prov. T 2 – 282.

29. Ac de podoabă; Pl. XVI/29; bronz; L = 9,20 cm, D = 0,20 cm; capul alcătuit din două părți: o parte în formă de con de pin urmată de o porțiune de formă paralelipedică: partea conică este decorată cu striuri oblice, iar partea paralelipedică fațetată cu triunghiuri, tija este circulară, în secțiune, vârful este ascuțit; complexul 24; nr. inv. prov. T 2 – 248.

30. Ac de podoabă; Pl. XVI/30; bronz; L = 9,01 cm, D = 0,35 cm; capul profilat, cu coaste multiple, tija este circulară, în secțiune, vârful ascuțit; complex 10; nr. inv. prov. T 2 – 135.

31. Ac de podoabă; Pl. XVI/31; bronz; capul parțial păstrat, tija îndoită; L = 12,70 cm, d = 0,30 cm; capul perforat, prezintă două striuri, tija este circulară în secțiune; E3; nr. inv. prov. T 2 – 165.

32. Buton de casetă; Pl. XVII/32; bronz; L = 2,30 cm, D_{bază} = 2 cm, D_{max} = 2,50 cm; piesa este în formă de clopoțel, iar baza, de formă circulară prezintă o perforație pentru montarea tijei; E5; nr. inv. prov. T 2 – 202.

33. Cataramă; Pl. XVII/33; bronz; L = 4,40 cm, l = 2,20 cm; cataramă cu carabinieră și sistem de prindere cu nit; complexul 27; nr. inv. prov. T 2 – 247.

34. Aplică; Pl. XVII/34; bronz; D = 2,70 cm; g = 0,20 cm; formă circulară, ușor concavă, decorată cu raze; în mijloc prezintă o perforație de formă pătrată; complexul 27; nr. inv. prov. T 2 – 302.

35. Obiect de plumb (ramă ?); Pl. XVII/35; plumb; D = 4 cm; g = 0,2 cm; lipsește partea centrală și de jos; formă semicirculară, decorată cu raze, în relief; pe spatele piesei un sistem de prindere, păstrat parțial; Sp. 3; nr. inv. prov. T 2 – 117.

36. Vârf de săgetă; **Pl. XVII/36**; fier; în curs de restaurare; L = 9 cm; vârful de tip romboidal, lung, tija rectangulară, în secțiune; complexul 22. nr. inv. prov. T 2 – 237.

37. Limbă de curea; **Pl. XVII/37**; bronz; L = 2,40 cm, l = 1,10 cm; complexul 7; nr. inv. prov. T 2 – 201.

38. Buton; **Pl. XVII/38**; bronz; d = 1,6 cm; h = 0,8 cm; buton în formă de calotă; complexul 22; nr. inv. prov. T 2 – 392.

39. Vârf de săgetă; **Pl. XVII/39**; fier; în curs de restaurare; L = 12 cm; vârful de tip romboidal, lung, tija rectangulară, în secțiune; complexul 22; nr. inv. prov. T 2 – 209.

40. Cuțit; **Pl. XVIII/40**; fier; în curs de restaurare; L_{lamă} = 16,50 cm, L_{tijă mâner} = 6,50 cm; cuțit cu un singur tăiș, lama ușor arcuită, prevăzut cu tijă pentru montarea mânerului; E2; nr. inv. prov. T 2 – 66.

41. Cuțit; **Pl. XVIII/41**; fier; în curs de restaurare; se păstrează doar lama; L = 18 cm; cuțit cu un singur tăiș, lamă ușor arcuită; complexul 24; nr. inv. prov. T 2 – 287.

42. Cuțit; **Pl. XVIII/42**; fier; în curs de restaurare; L_{lamă} = 9,50 cm; L_{tijă mâner} = 6,50 cm; cu un singur tăiș, lamă ușor arcuită, prevăzut cu tijă pentru montarea mânerului; E3; nr. inv. prov. T 2 – 52.

43. *Simpulum* ?; **Pl. XVIII/43**; fier; mânerul rupt; în curs de restaurare; L = 17 cm; vas de fier de formă semisferică, prevăzut cu mâner de formă circulară în secțiune; E3; nr. inv. prov. T 2 – 162.

44. Fier de plug ?; **Pl. XVIII/44**; fier; în curs de restaurare; L = 10,10 cm; l = 4,50 cm; lamă triunghiulară, cu vârful rotunjit și nervură de-a lungul laturii interne, mânerul este scurt, sistem de

înmănășare constituit din două aripi îndoite; E2; nr. inv. prov. T 2 – 65.

45. Seceră; **Pl. XVIII/45**; fier; în curs de restaurare; L mâner = 13 cm, L = lamă 38 cm; lama arcuită, mânerul de prindere este circular în secțiune; E3; nr. inv. prov. T 2 – 166.

46. Monedă; **Pl. XIX/46**; Traian. 98–117 p. Chr. Denar. Argint. 3,19 g, D = 1,70 cm. Emisă 98–99 p. Chr.; RIC II, 247, nr. 33; E3 ?; nr. inv. prov. T 2 – 338.

47. Monedă; **Pl. XIX/47**; Iulia Domna. 193–211 p. Chr. Denar. Argint. 3,01 g, D = 2,10 cm. Emisă 200 p. Chr.; RIC IV (1), 170, nr. 577; E1; nr. inv. prov. T 2 – 123.

48. Monedă; **Pl. XIX/48**; Iulia Domna ? 193–211 p. Chr. Bronz. 15,03 g, D = 2,60 cm; complexul 24; nr. inv. prov. T 2 – 223.

49. Monedă; **Pl. XIX/49**; Caracalla. 211–217 p. Chr. Denar. Argint. 1,91 g, D = 1,90 cm. RIC IV (1), 246, nr. 240. Sp. 3. complexul 7 ?; nr. inv. prov. T 2 – 301.

50. Monedă; **Pl. XIX/50**; Gordian al III-lea. 238–244 p. Chr. Bronz. Sestert. 19,58 g, D = 2,70 cm. RIC IV (3), 48, nr. 304(a); E 2; nr. inv. prov. T 2 – 15.

51. Monedă; **Pl. XIX/51**; Filip Arabul. 244–249 p. Chr. 16,54 g, D = 2,60 cm, E1; nr. inv. prov. T 2 – 170.

52. Monedă ilizibilă; **Pl. XIX/52**. Bronz. 17,41 g, D = 2,90 cm; complexul 7; nr. inv. prov. T 2 – 210.

BIBLIOGRAFIE

- A–RAR
- Alicu et alii 1994
- Alicu et alii 1995
- Anghel, Blăjan 1979
- Ardevan 1987
- Ardevan 1998
- Baumann 1983
- Bărbulescu 1987
- Băltăc 2011
- Băltăc et alii 2012
- Arhiva Repertoriul Arheologic al României*, Institutul „Vasile Pârvan” al Academiei Române (disponibilă on-line, accesată la data de 15.02.2013)
- D. Alicu, S. Cociș, C. Ilieș, Alina Soroceanu, *Small finds from Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, Cluj-Napoca, 1994
- D. Alicu, S. Cociș, I. Ferencz, Adela Paki, C. Ilieș, *Cercetări arheologice la Cluj-Napoca. Villa rustica din Valea Chintăului. Campania 1988, ActaMN*, 32, 1995, p. 619–633
- Gh. Anghel, M. Blăjan, *Săpăturile arheologice de la Sînmiclăuș - „Gruisor”, comuna Șona, jud. Alba (1978), MCA*, 12, 1979, p. 488–492
- R. Ardevan, *Veterani și decurioni municipali în Dacia Romană, Sargetia*, 20, 1987, p. 117–126
- R. Ardevan, *Viața municipală în Dacia Romană*, Timișoara, 1998
- V. H. Baumann, *Ferma romană din Dobrogea*, Tulcea, 1983
- M. Bărbulescu, *Din istoria militară a Daciei romane. Legiunea V Macedonica și castrul de la Potaissa*, Cluj-Napoca, 1987
- Adela Băltăc, *Lumea rurală în provinciile Moesia Inferior și Thracia (secolele I–III p. Chr.)*, București, 2011
- Adela Băltăc, P. Damian, Cătălina Neagu, Corina Nicolae, Alina Mușat, Alexandra Dolea, I. Bocan, Ioana Paraschiv-Grigore, E. Paraschiv-Grigore, B. Voicu, V. Apostol, A. Rațiu, M. Vasile, Irina Ene, E. Dumitrașcu, M. Streinu, Andra Samson, D. Ene, M. Duca, E. Ene, S. Dobrotă, F. Munteanu,

- N. Stoica, G. Băeștean, Șibot, com. Șibot, jud. Alba, Punct: În Obrej (Autostrada A1, lot 1, sit 5 – km 9+650–10+150), *CCA*, 2013, nr. 137, p. 230–232
- Bejan, Benea 1985 A. Bejan, Doina Benea, Șantierul arheologic de la Hodoni-Pustă. Raport preliminar 1979–1984, *Banatica*, Muzeul de Istorie al județului Caraș-Severin, 7, 1985, p. 187–197
- Benea 1996 Doina Benea, *Dacia sud-vestică în secolele III–IV*, Timișoara, 1996
- Benea 2002 Doina Benea, Integrarea provinciei Dacia în sistemul economic al Imperiului Roman, *Eph. Nap.*, 12, 2002, p. 99–112
- Berciu, Berciu 1946–1948 D. Berciu, I. Berciu, Cercetări și săpături arheologice în județele Turda și Alba, *Apulum*, 2, 1943–1945, p. 31–42
- Bíró 2010 Szilvia Bíró, *Eine Straßenstation unter militärischer Überwachung Anmerkungen zu einer römischen Station in Nordwestpannonien*, în *Römische Raststationen und Straßeninfrastruktur im Ostalpenraum*, Innsbruck, 2010, p. 133–158
- Bleiken 1974 J. Bleiken, In provinciali solo dominium populi Romani est vel Caesaris, *Chiron. Mitteilungen der Kommission für Alte Geschichte und Epigraphik des Deutschen Archäologischen Instituts*, München, 4, 1974, p. 359–367
- Borș et alii 2013 Corina Borș, Luciana Irimuș, V. Rumega, S. Dobrotă, C. Rîșcuța, Un nou sit de tip Basarabi. Raport preliminar asupra cercetărilor arheologice preventive la Tărtăria – Podu Tărtăriei Vest (Campania 2012), *CA*, XX, 2013, p. 9–102
- Brange 1978 N. Branga, *Aspecte și permanențe thraco-romane*, Timișoara, 1978
- Brange 1980 N. Branga, *Urbanismul Daciei Romane*, Timișoara, 1980
- Brange 1986 N. Branga, *Italicii și veteranii din Dacia*, Timișoara, 1986
- Budai Balogh 2009 T. Budai Balogh, Pannonische Grubenhäuser Abriss der römerzeitlichen Geschichte der eingetieften Wohnhäuser, în Szilvia Bíró (ed.), *EX OFFICINA ... Studia in honorem Dénes Gabler Győr*, 2009, p. 77–110
- Cîrjan 2010 R. Cîrjan, *Statute citadine privilegiate în provinciile dunărene ale Imperiului roman (sec. I–III p. Chr.)*, Cluj-Napoca, 2010.
- Ciobanu, Rodean 1997 R. Ciobanu, N. Rodean, Raport preliminar privind cercetările arheologice de salvare din Dealul Furcilor – Alba Iulia. Campania 1995 (1), *Apulum*, XXXIV, 1997, p. 177–197
- Ciugudean, Ciugudean 1993 Daniela Ciugudean, H. Ciugudean, Un mormânt de războinic geto-dac de la Tărtăria, jud. Alba, *Eph. Nap.*, 3, 1993, p. 77–79
- Cociș 2004 S. Cociș, *Fibulele din Dacia Romană*, Cluj-Napoca, 2004
- Cociș et alii 2010 S. Cociș, F. Fodorean, A. Ursuțiu, V. Bărcă, Villa rustica de pe dealul Lomb, în H. Pop, I. Bejinariu, Sanda Băcuet-Crișan, D. Băcuet-Crișan (ed.), *Identități culturale locale și regionale în context european. Studii de arheologie și antropologie istorică. In memoriam Alexandri V. Matei*, Bibliotheca Musei Porolissensis, XIII, Cluj-Napoca, 2010, p. 565–574
- Crova 1942 B. Crova, *Edilizia e Tecnica rurale di Roma antica*, Milano, 1942
- Cupcea 2011 G. Cupcea, Veteran settlement and Colonia Ulpia Traiana Sarmizegetusa, în I. Piso, Viorica Rusu-Bolindeț, Rada Varga, Silvia Mustăț, Eugenia Beu-Dachin, Ligia Ruscu (ed.), *Scripta Classica. Radu Ardevan sexagenarii dedicata*, Cluj-Napoca, 2011, p. 241–249
- DA C.V. Daremberg, E. Saglio, *Dictionnaire des Antiquités grecques et romaines*, Paris, 1873, sqq.
- Damian et alii 2011a P. Damian, I. Bocan, E. Dumitrașcu, Cătălina Neagu, E. Paraschiv-Grigore, D. Vleja, Ioana Paraschiv-Grigore, Gelmar, oraș Geoagiu, jud. Hunedoara (Varianta de ocolire Deva-Orăștie), Punct: Gelmar II, km 1+850–2+050, în *CCA*, 2012, nr. 165, p. 286–287
- Damian et alii 2011b P. Damian, I. Bocan, Cătălina Neagu, E. Paraschiv-Grigore, M. Vasile, D. Vleja, E.-S. Ene, Ioana Paraschiv-Grigore, Angelica Bălos, Varianta de ocolire Deva – Orăștie, km 0+000–32+500, jud. Hunedoara, *CCA*, 2011, nr. 155, p. 278–279
- Damian et alii 2013 P. Damian, I. Bocan, D. Vleja, Mădălina Voicu, C. Cristescu, C.D. Țuțuianu, Pianu de Jos, com. Pianu, jud. Alba Punct: Lunca Pârâului (Autostrada Orăștie-Sibiu, lot 1, Sit 9, km 20+550–20+870), *CCA*, 2013, nr. 131, p. 223–224

- Diaconescu 1997 A. Diaconescu, Dacia under Trajan. Some observation on Roman tactics and strategy, *ActaMN*, 34, 1, 1997, p. 13–52
- Diaconu 1971 Gh. Diaconu, Über die Fibeln mit umgeschlagenem Fuß in Dazien, *Dacia* N.S., XV, 1971, p. 239–267
- Digeste The Digest of Iustinian (ed. Th. Mommsen, P. Krueger and Alan Watson) vol. I, Philadelphia, 1985
- Dumitrașcu, Rațiu, Dolea 2013 E. Dumitrașcu, Al. Rațiu, Alexandra Dolea, Cercetări arheologice preventive la Balomiru de Câmp, *CA*, XX, 2013, p. 103–140
- Feugère 1985 M. Feugere, *Les fibules en Gaule Meridionale de la conquete a la fin du V-eme sieccle apres J.-C.*, Paris, 1985
- Floca 1953 O. Floca, Ferma (villa rustica) din epoca sclavagistă romană, *MCA*, 1, 1953, p. 743–754
- Floca, Valea 1965 O. Floca, M. Valea, Villa rustica și necropola daco-romană de la Cinciș, *ActaMN*, II, 1965, p. 163–192
- Fodorean 2006 F. Fodorean, *Drumurile din Dacia Romană*, Cluj-Napoca, 2006
- Fodorean 2010 F. Fodorean, Roman fortresses and roads on Habsburgic and Austro-Hungarian maps, în H. Pop, I. Bejinariu, S. Băcuet-Crișan, D. Băcuet-Crișan (ed.), *Identități culturale locale și regionale în context european. Studii de arheologie și antropologie istorică. In memoriam Alexandri V. Matei*, Bibliotheca Musei Porolissensis, XIII, Cluj-Napoca, 2010, p. 469–478
- Fodorean 2012 F. Fodorean, “Spa” vignettes in Tabula Peutingeriana. Travelling Ad Aquas: thermal water resources in Roman Dacia, *Eph. Nap.*, 22, 2012, p. 211–222
- Gaiu 2004 C. Gaiu, Provincia profundă – imaginea unui sat dacoroman în lumina arheologiei, în C. Gaiu, H. Bodale (ed.), *Centru și periferie Bistrița*, 2004, p. 77–90
- Glodariu 1972 I. Glodariu, Așezarea daco-romană de la Slimnic, *ActaMN*, 9, 1972, p. 119–140
- Gudea 1973 N. Gudea, O locuință romană la Gornea, *ActaMN*, 10, 1973, p. 569–573
- Gudea 1977 N. Gudea, Gornea. Așezări din epocă romană și romană târzie, *Banatica*, Muzeul de Istorie al județului Caraș-Severin, 4, 1977, p. 12–37
- Gudea 2009 N. Gudea, *Ländliche Siedlungen in den dakischen Provinzen (106–275 n. Chr.). Archäologische Beiträge zur Geschichte des Dorfes und der Landwirtschaft in der Römerzeit*, Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, 56, 2009
- Gugl 1995 C. Gugl, *Die romischen Fibeln aus Virunum*, Klagenfurt, 1995
- Henning 1987 J. Henning, *Südosteuropa zwischen Antike und Mittelalter. Archäologische Beiträge zur Landwirtschaft des 1. Jahrtausends u. Z.*, Berlin, 1987
- Horedt 1978 K. Horedt, Die letzten Jahrzehnte der Provinz Dakien in Siebenburgen, *Apulum*, XVI, 1978, p. 211–237
- IDR III/3 I. I. Russu, Oct. Floca, V. Wollmann, *Inscripțiile Daciei romane III. Dacia Superior*, 3, zona centrală (teritoriul dintre Ulpia Traiana, Micia, Apulum, Alburnus Maior, Valea Crișului), București, 1984
- IDR III/4 *Inscripțiile Daciei Romane = Inscriptiones Daciae Romanae*, Vol. III. *Dacia Superior*, 4. *Partea Răsăriteană*. Ed. Ioan I. Russu, București, 1988
- ILD C. C. Petolescu, *Inscripțiile latine din Dacia*, București, 2005
- Lipovan 1984 I.T. Lipovan, Descoperiri arheologice la Șibot (jud. Alba), *ActaMN*, 21, 1984, p. 459–465
- Matei 1974–1975 Al. Matei, O așezare rurală romană la Chinteni (jud. Cluj), *Sargetia*, 11/12, 1974–1975, p. 299–302
- Mărculeț, Mărculeț 2011 I. Mărculeț, Cătălina Mărculeț, Regionalizarea geografică a Culoarului Orăștiei, *Analele Asociației Profesionale a Geografilor din România*, vol. 2, nr. 2/2011, p. 27–32
- Mărghitan 1998 L. Mărghitan, Reflecții asupra romanizării Daciei. Săpăturile arheologice de la Deva, *Sargetia*, 17/1, 1998, p. 303–352
- Meduna 1980 J. Meduna, *Die latènezeitlichen Siedlungen in Mähren*, Praga 1980
- Mihăilescu-Bîrliba 2010 L. Mihăilescu-Bîrliba, L’origine de l’élite municipale en Dacie romaine, *Studia Antiqua et Archaeologica*, 16, 2010, p. 153–187
- Mitrofan 1973 I. Mitrofan, Villae rusticae in Dacia superioară, I, *ActaMN*, 10, 1973, p. 127–150
- Mitrofan 1974 I. Mitrofan, Villae rusticae in Dacia superioară, II, *ActaMN*, 11, 1974, p. 41–59

- Oltean 2007 Ioana Adina Oltean, *Dacia. Landscape, colonisation and romanisation*, London and New York, 2007
- Paki 1995 Adela Paki, La Colonisation de la Dacie Romaine, în Regula Frei-Stolba, H. E. Herzig (ed.), *La politique édilitaire dans les provinces de l'Empire romain IIème-IVème siècles après J.-C., Actes du IIe colloque roumano-suisse, Berne, 12-19 septembre 1993*, Berna, Berlin, Frankfurt, New York, Paris, Wien, 1995, p. 19-37
- Piso 1980 I. Piso, *Epigraphica XI, Potaissa*, 2, p. 123-131
- Piso 1995a I. Piso, L'aristocratie municipale en Dacie et la grande propriété foncière, în *Du Latifundium au Latifondo (Actes de la Table ronde internationale du CNRS organisée à l'Université Michel de Montaigne - Bordeaux III les 17-19 décembre 1992)*, Paris, 1995, p. 437-444
- Piso 1995b I. Piso, Le territoire de la Colonia Sarmizegetusa, *Eph. Nap.*, V, 1995, p. 63-82
- Piso 2005 I. Piso, *An der Nordgrenze der Römischen Reiches. Ausgewählte Studien (1972-2003)*, München, 2005
- Piso 2008 I. Piso, Les débuts de la province de Dacie, în I. Piso (ed.), *Römische Provinz. Begriff und Gründung (Actele colocviului internațional Cluj, septembrie 2006)*, Cluj-Napoca 2008, p. 297-331
- Popa 2002 D. Popa, *Villae, vici, pagi. Așezările rurale din Dacia romană intracarpatică*, Sibiu, 2002
- Popa 2011 C. I. Popa, *Valea Cugirului din preistorie până în zorii epocii moderne. Monumenta archaeologica et historica*, Cluj-Napoca, 2011
- Popa 2012 C. I. Popa, *Contribuții la preistoria Văii Sebeșului I. Locuiri Coțofeni din zona deluroasă*, Alba-Iulia, 2012
- Popilian, Bondoc 2014 Gh. Popilian, D. Bondoc, *Așezările daco-romane de la Locusteni*, Craiova 2014
- Protase 1980 D. Protase, *Autohtonii în Dacia*, București, 1980
- Protase 2002 D. Protase, *Obreja. Așezarea și cimitirul daco-roman. Secolele II-IV. Dovezi ale continuității în Dacia*, Cluj-Napoca, 2002
- RE A. Pauly, G. Wissowa, *Real Encyclopedie der Klassischen Altertumswissenschaft*, Stuttgart, 1893 sqq.
- RIC II-IV Roman Imperial Coinage, vol. II-IV
- Richmond 1969 I. A. Richmond, The Plans of Roman Villas in Britain, în A. L. F. Rivet (ed.), *The Roman Villa in Britain. Study in Ancient History & Archaeology*, Londra, 1969, p. 49-70
- Rivet 1969 A. L. F. Rivet, Social and Economic aspects, în A. L. F. Rivet (ed.), *The Roman Villa in Britain. Study in Ancient History & Archaeology*, Londra, 1969, p. 173-216
- Römer in Rumänien *Römer in Rumänien. Ausstehlung des Römisch-Germanischen Museums Köln und des Historischen Museums Cluj (Kunsthall Köln, 12. Februar bis 18. Mai 1969)*, 1969
- Rusu Bolindeț 2007 Viorica Rusu Bolindeț, *Ceramica romană de la Napoca; Contribuții la studiul ceramicii din Dacia romană*, Cluj-Napoca, 2007
- Smith 2002 J. T. Smith, *Roman Villas. A Study in Social Structure*, Londra - New York 2002
- Székely 1969 Z. Székely, Villa rustica de la Ciumăfaia, *Studii și Comunicări (Sibiu)*, 14, 1969, p. 155-181
- Thomas 1964 Edith B. Thomas, *Römische Villen in Pannonien: Beiträge zur pannonischen Siedlungsgeschichte*, Budapest, 1964
- Tilburg 2007 C. van Tilburg, *Traffic and con gestion in the Roman Empire*, Londra - New York, 2007
- TIR L 34 S. Soproni, *Tabula Imperii Romani, Karte des Römischen Reiches auf der Grundlage der internationalen Karte 1:1000000. L 34 - Aquincum, Sarmizegetusa, Sirmium*, Amsterdam, 1968
- Tudor 1968 D. Tudor, *Orașe, târguri și sate în Dacia romană*, București, 1968
- Tudor 1978 D. Tudor, *Oltenia romană*, București, ediția a IV-a, 1978
- Țeposu Marinescu 1982 Lucia Țeposu Marinescu, *Funerary Monuments in Dacia Superior and Dacia Porolissensis*, BAR International Series 128, 1982
- Winkler, Takács, Păiuș 1979 Judith Winkler, Matilda Takács, Gh. Păiuș, Așezarea dacică și daco-romană de la Cicău, *Apulum*, 17, 1979, p. 129-193

Winkler <i>et alii</i> 1968	Iudith Winkler, V. Vasiliev, I. Chitu, A. Borda, Villa rustica de la Aiud. Cîteva observații privind villae-le rusticae din Dacia Superior, <i>Sargetia</i> , V, 1968, p. 59–85
Winkler, Blăjan 1993	Iudith Winkler, M. Blăjan, Așezările rurale romane de la Mediaș (jud. Sibiu), <i>ActaMN</i> , 26–30, 1/2, 1989–1993, p. 459–476
Wollmann 1970	V. Wollmann, Materiale epigrafice și sculpturale romane în Muzeul Sebeș, <i>ActaMN</i> , 7, 1970, p. 163–183
Wollmann 1975	V. Wollmann, Germanische Volks und Kulturelemente im römischen Dakien, <i>Germania</i> , 53, 1975, p. 166–174

LIST OF ILLUSTRATIONS

- Pl. I 1.** Location of site Tărtăria II; **2.** General bird's-eye view of the plateau where the site Tărtăria II is located; **3.** Aerial photo of the investigated area
- Pl. II 1.** Motorway Orăștie – Sibiu, sector 1. The archaeological site Tărtăria II – km 15+100–15+300. Development site plan 1:50.000; **2.** The archaeological site Tărtăria II – km 15+100–15+300. Site plan (location on ortophotomap)
- Pl. III 1.** General layout of the archaeological excavations – investigated excavation units (including trenches), location on ortophotomap; **2.** Graphic representation of the main cross-sections (general stratigraphy of the site)
- Pl. IV** The archaeological site Tărtăria II. General layout: **1.** Chronological and cultural frame of reference of the investigated complexes; **2.** Complexes dating to the Roman period
- Pl. V** The archaeological site Tărtăria II. The Roman period: **1.** Phase 1; **2.** Phase 2
- Pl. VI 1.** Aerial photo of the archaeological site Tărtăria II, on an intermediary stage of research, with the outline of the edifices; **2.** Edifice E4 – general layout
- Pl. VII** Complex 1: **1.** Ground plan and cross-section; **2.** Image during the excavation
- Pl. VIII** Edifice E1: **1.** General layout; **2.** Detail on the SE corner before the dismantling of the debris level, view from West
- Pl. IX 1.** Edifice E1 – aerial general photo, after the dismantling of the collapsed roof; **2.** Edifice E1 and Complex 35, after the dismantling of the level with roof tiles
- Pl. X** Edifice E2: **1.** General layout; **2.** Edifice E2 and Edifice E4, view from North
- Pl. XI** Edifice E3: **1.** General layout; **2.** General bird's-eye view from West
- Pl. XII 1.** Complex 22, ground plan and cross-section; **2.** Complex 24, ground plan and cross-section; **3.** Complex 10, ground plan; **4.** Complex 4, ground plan and cross-section; **5.** Edifice E5, the investigated area
- Pl. XIII 1.** Edifice E2, Edifice E3, Edifice E4 – aerial view; **2.** Detail on the debris level corresponding to Edifice E5
- Pl. XIV** Archaeological finds from Tărtăria II (Cat. nos. 1–9)
- Pl. XV** Archaeological finds from Tărtăria II (Cat. nos. 10–20)
- Pl. XVI** Archaeological finds from Tărtăria II (Cat. nos. 21–31)
- Pl. XVII** Archaeological finds from Tărtăria II (Cat. nos. 32–39)
- Pl. XVIII** Archaeological finds from Tărtăria II (Cat. nos. 40–45)
- Pl. XIX** Archaeological finds from Tărtăria II (Cat. nos. 46–52)
- Pl. XX 1.** Roman period structures on the middle Mureș valley (sector Vințu de Jos – Simeria). Proposal for the route of the Roman road on the river's left bank

MIHAELA SIMION, DECEBAL VLEJA, NICOLAE STOICA
Muzeul Național de Istorie a României, București
mihaela.simion98@gmail.com, vdecebal@yahoo.com
RADU PETCU, ANDREI HEROIU, FLORELA VASILESCU
SC Vanderlayarheo SRL

1.

2.

3.

1. Localizarea sitului de la Tărtăria II; 2. Imagine de ansamblu a platoului pe care este amplasat situl de la Tărtăria;
3. Fotografie aeriană a suprafeței investigate

1.

2.

1. Autostrada Orăștie – Sibiu, LOT 1. Sit arheologic Tărtăria II, km 15+100–15+300. Plan de încadrare în zonă 1:50.000; 2. Situl Tărtăria II, km 15+100–15+300. Plan de situație (încadrare pe ortofotoplan)

1.

2.

1. Planul general al săpăturilor arheologice, secțiuni și suprafețe cercetate (încadrare pe ortofotoplan);
2. Reprezentarea grafică a profilelor magistrale (stratigrafia generală a sitului)

1.

2.

Situl arheologic Tărtăria II. Plan general: 1. Încadrare cronologică și culturală a complexelor cercetate; 2. Complexe dateate în epoca romană

1.

2.

Situl arheologic Tărtăria II. Epoca Romană: 1. Faza 1; 2. Faza 2

1.

2.

1. Imagine aeriană a sitului Tărtăria II, în faza intermediară a cercetării, cu conturarea edificiilor;
2. Edificiul nr. 4, plan general

1.

2.

Complexul 1: 1. Plan și secțiune transversală; 2. Imagine din timpul cercetării

1.

2.

Edificiul nr. 1: 1. Plan general; 2. Detaliu cu colțul de SE înainte de demontarea nivelului de dărâmătură, vedere dinspre vest

1.

2.

1. Edificiul nr. 1 vedere generală aeriană, după demontarea acoperișului prăbușit; 2. Edificiul nr. 1 și complexul 35, după demontarea nivelului de țigle și olane

1.

2.

1. Edificiul nr. 2: plan general; 2. Edificiul nr. 2 și Edificiul nr. 4, vedere dinspre nord

1.

2.

Edificiul nr. 3: 1. Plan general; 2. Vedere generală dinspre vest

1. Complexul 22, plan și secțiune transversală; 2. Complexul 24, plan și secțiune transversală; 3. Complexul 10, plan; 4. Complexul 4, plan și secțiune transversală; 5. Edificiul nr. 5, planul zonei investigate

1.

2.

1. Edificiul nr. 2, Edificiul nr. 3, Edificiul nr. 4, vedere aeriană; 2. Detaliu cu nivelul de dărâmtură corespunzător Edificiului nr. 5

1.

2.

3.

4.

5.

6.

7.

8.

9.

0 5 cm

Material arheologic din situl Tărtăria II (nr. cat. 1-9)

10.

11.

12.

13.

14.

15.

0 5 cm

0 3 cm

16.

0 3 cm

17.

18.

19.

0 3 cm

20.

Material arheologic din situl Tărtăria II (nr. cat. 10–20)

21.

22.

23.

24.

25.

26.

27.

28.

29.

30.

31.

Material arheologic din situl Tărtăria II (nr. cat. 21–31)

32.

33.

34.

35.

36.

37.

38.

39.

Material arheologic din situl Tărtăria II (nr. cat. 32-39)

40.

41.

42.

43.

44.

45.

0 5 cm

Material arheologic din situl Tărtăria II (nr. cat. 40-45)

46.

47.

48.

49.

50.

51.

52.

Material arheologic din situl Tărtăria II (nr. cat. 46–52)

1. Structuri din epoca romană pe Valea Mureșului mijlociu (Sectorul Vințu de Jos – Simeria)
Propunere pentru traseul drumului roman din stânga Mureșului.